

*СРПСКО ГЕОГРАФСКО ДРУШТВО*

---

YU ISSN 0513-9449

# **ЗЕМЉА И ЉУДИ**

*ПОПУЛАРНО НАУЧНИ ЗБОРНИК*

**Свеска 56**

УРЕДИО

Др ВЛАДАН ДУЦИЋ

БЕОГРАД  
2006.

**УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:**

Др Владан Дуцић, мр Снежана Ђурђић,  
мр Јелена Ћалић, Зоран Симовић, Наташа Мартић Бурсаћ

**Издавач:**

Српско географско друштво  
Студентски трг 3/III, Београд, тел. 011-184-065

**Технички уредник:**

Мр Снежана Ђурђић

**Штампа:**

СЗР „Форма Б”, Београд, тел. 777-104

**Тираж:**

300 примерака

CIP – Каталогизација у публикацији  
Народна библиотека Србије, Београд

91

ЗЕМЉА И ЉУДИ : популарно научни  
зборник / уредио Владан Дуцић. – 1951. св.

1- . – Београд (Студентски трг 3/III)

: Српско географско друштво, 1951 –  
(Београд : Форма Б). – 20 цм

Годишње

ISSN 0513-9449 = Земља и људи

COBISS.SR – ID = 106309383

## С А Д Р Ж А Ј

|                                                                                |    |
|--------------------------------------------------------------------------------|----|
| ТУРИЗАМ И ЕКОЛОГИЈА .....                                                      | 7  |
| Др Стеван М. Станковић                                                         |    |
| ДИЈАМАНТИ СУ ВЕЧНИ .....                                                       | 15 |
| Анђелка Дуцић                                                                  |    |
| БЕОГРАДСКА ВАРОШКА ФОРТИФИКАЦИЈА (1717-1866.).....                             | 21 |
| Влада Спичановић                                                               |    |
| СРПСКИ ТЕРМОПИЛИ .....                                                         | 27 |
| Мр Љиљана Грчић                                                                |    |
| ПОМОРАВСКИ ОКРУГ У ОКВИРУ СТРАТЕГИЈЕ РАЗВОЈА ТУРИЗМА<br>РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ ..... | 33 |
| Саша Микић                                                                     |    |
| РЕКА ЦРНИЦА – МОРФОХИДРОЛОШКИ ПРИКАЗ.....                                      | 39 |
| Горан Милић                                                                    |    |
| ШАРГАН И МОКРА ГОРА – ПРЕДЕО ИЗУЗЕТНИХ ОДЛИКА .....                            | 51 |
| Мр Драган Ђ. Обрадовић                                                         |    |
| НЕКИ ПРОБЛЕМИ У НАЦИОНАЛНОМ ПАРКУ „БИОГРАДСКА ГОРА” .....                      | 57 |
| Марко Јелић                                                                    |    |
| САРАЈЕВО НЕКАД И САД .....                                                     | 65 |
| Рајко Голић                                                                    |    |
| ОХРИДСКО ЈЕЗЕРО И ГРАД ОХРИД .....                                             | 73 |
| Бојана Смиљанић                                                                |    |
| КОРЗИКА .....                                                                  | 83 |
| Мр Драган Петровић                                                             |    |
| ПУТОВАЊЕ КРОЗ АТАКАМУ, НАЈСУШНИЈУ ПУСТИЊУ СВЕТА .....                          | 89 |
| Мр Снежана Ђурђић                                                              |    |
| ГЕОГРАФСКА ХРОНИКА ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА (IV део) .....                              | 95 |
| Миле Милосављевић                                                              |    |



## **РЕЧ УРЕДНИКА**

Поштовани читаоци,

излазимо већ педесетшести пут са тринаест радова на 100 страна и прилозима у боји.

У овом броју можете прочитати:

- Која земља ће постати туристичка „Мека” 2020. године?
- Шта представљају „Планина светла” и „Море светла”?
- Где се налазила Петроварадинска капија?
- Где су „Српски Термопили”?
- Који је то град „добрих вибрација”?
- Нешто више о Црници, једној од најзначајнијих десних притока Велике Мораве,
- где се налази извор „вода Св. Јована крститеља”?
- Где се налази ботаничка башта планинске флоре Црне Горе?
- Који то град у преводу гласи „Конак поље”?
- Нешто више о језеру у коме живе рибе од чије се крљушти праве бисери,
- Где се за прављење домаћег хлеба користи кестен?
- Где се налази „Скривена долина” у којој тече поток дужине 64 km?

**Уредник,**

**Др Владан Дуцић**

## **ТУРИЗАМ И ЕКОЛОГИЈА**

У глобалне појаве и процесе савременог човечанства спадају глад, недостатак воде за пиће, глобално отопљавање, сида, маларија, уништавање шумских комплекса, све раширенија ерозија земљишта, тероризам, дрога, наглашена литорализација, повећање разлика између најбогатијих и најсиромашнијих, концентрација капитала, одбијање неких земаља да потпишу светски значајне декларације, локални ратови, појава нових држава и све масовнија домаћа и међународна туристичка кретања.

Туризам је захватио све континенте и готово да нема земље која га не жели развијати, јер се он испоставља као могућност остваривања добре зараде. На том плану глобализација туризма условљава деградацију традиције и културе рецептивних земаља. Пред налетом великог броја туриста губи се део особености локалне средине, угрожавају природна и културна баштина, те односи туризма и екологије постају све сложенији.

### **Земље развијеног туризма**

По годишњим стопама раста међународна трговина и међународни туризам су далеко испред многих других делатности. Иако је са 11% годишњег раста шездесетих година, темпо развоја међународног туризма почетком овог века спао на 3%, то се сматра изузетним. Ово утолико пре што се повећао број интерконтиненталних путовања, светском туристичком тржишту се наметнуле нове земље и регије. Више него многе друге у томе предњачи Кина, за коју стручњаци кажу да ће 2020. године бити туристички најпосећенија земље наше планете. Заједно са Хонг Конгом примаће годишње преко 130.000.000 страних туриста и самим тим бити и прва по висини остварених прихода.

Инострани туризам у свету се почео интензивно развијати после периода обнове у Другом светском рату. Чињеница да је свакога дана током 2005. године у свету било по 2.210.000 туриста на путовањима

изван своје земље, указује да је реч о миграцијама какве човечанство не памти.



*Поглед на део туристичке ривијере Коста Брава у Шпанији*

*Страни туристи у свету, стање и прогноза*

| Година | Туристи     | Година | Туристи       |
|--------|-------------|--------|---------------|
| 1970.  | 166.100.000 | 1995.  | 534.000.000   |
| 1975.  | 222.000.000 | 2000.  | 661.000.000   |
| 1980.  | 284.000.000 | 2005.  | 808.000.000   |
| 1985.  | 238.000.000 | 2010.  | 936.500.000   |
| 1990.  | 456.000.000 | 2020.  | 1.060.000.000 |

Ако уважимо податак да је број туриста који потребе за одмором и путовањем задовољавају у својим земљама (домаћи туризам), четири до пет пута већи од броја страних туриста у свету, закључујемо да у савременим туристичким кретањима на нашој планети годишње учествује више од 3 милијарде људи. На туристичким путовањима изван своје земље туристи су током 2005. године трошили око 2 милијарде долара свакога дана. По великим годишњим приходима од иностраних туриста посебно се истичу САД (75 милијарди долара),

Италија (31 милијарда долара), Француска и Шпанија (по 30 милијарди долара), Велика Британија (22 милијарде долара), Немачка (17 милијарди долара) и Кина и Аустрија (по 13 милијарди долара).

*Страни туристи у неким земљама*

| Земља        | 1990.      | 2000.      |
|--------------|------------|------------|
| Француска    | 52.497.000 | 75.955.000 |
| Италија      | 26.679.000 | 41.200.000 |
| САД          | 39.363.000 | 52.700.000 |
| Шпанија      | 34.085.000 | 48.590.000 |
| В. Британија | 18.013.000 | 25.209.000 |
| Мађарска     | 20.510.000 | 31.141.000 |
| Кина         | 6.581.000  | 31.229.000 |
| Мексико      | 15.695.000 | 20.641.000 |
| Канада       | 15.258.000 | 20.400.000 |
| Португалија  | 8.020.000  | 28.014.000 |



*Остаци палате Кносос на Криту који представљају светску културну баштину*



Поред наведених земаља, великим бројем страних туриста одликују се још и Швајцарска, Грчка, Португалија, Мађарска, Мексико, Пољска, Чешка, Тунис, Бразил. Првих 10 туристички најразвијенијих земаља света остварује 45% укупног прихода, те за све остале земље остаје 55%. Оваква неравномерност ће и даље трајати, јер су туристички веома развијене земље света прве или у самом врху и по низу других показатеља. Такво стање указује на потребу строгог очувања животне средине у њима, јер предимензиониран промет туриста може постати негација сам себи.

*Највеће хотелске компаније у свету*

| Назив компаније        | Земља регистрације | Број соба у хотелима |
|------------------------|--------------------|----------------------|
| Cendant                | САД                | 528.891              |
| Bas (хотел-ресторан)   | В. Британија       | 461.434              |
| Marriott international | САД                | 322.300              |
| Choice                 | САД                | 305.153              |
| Acor                   | Француска          | 291.770              |
| Starwood               | САД                | 200.583              |
| Promus                 | САД                | 180.923              |
| Carlson H.W.           | САД                | 115.244              |
| Hyatt                  | САД                | 97.134               |
| Hilton corporation     | САД                | 87.014               |

**Савремено стање туризма у Србији**

За разлику од света у целини, посебно у односу на туристички развијене земље, туризам у Србији представљен је слабом материјалном базом и губитком конкурентске моћи на иностраном туристичком тржишту. Уз то, већ дуго стагнира и домаћи туристички промет, као последица познатих политичких, економских и ратних догађаја, на које се надовезују власничка трансформација, приватизација, денационализација и прекатегоризација туристичко-угоститељских објеката, те неки дуго нису у функцији. Могуће да ће недавно усвојена Стратегија развоја туризма допринети помаку из постојеће стагнације и заостајања.

*Број лежаја намењен туристима у Србији*

| Година | Укупно лежаја | У хотелима | У домаћинствима |
|--------|---------------|------------|-----------------|
| 1966.  | 50.472        | 9.028      | 19.582          |
| 1970.  | 74.096        | 12.844     | 25.528          |
| 1975.  | 91.281        | 18.430     | 33.201          |
| 1980.  | 108.521       | 26.707     | 37.872          |
| 1985.  | 115.880       | 35.475     | 36.437          |
| 1990.  | 116.462       | 37.653     | 30.675          |
| 1995.  | 108.319       | 38.194     | 25.066          |
| 2000.  | 92.490        | 35.340     | 20.226          |

Стање материјалне базе туризма, на примеру броја лежаја у смештајним капацитетима као значајном показатељу у Србији, године 2000. било је на нивоу оног од пре три деценије, а далеко испод рекордне 1985. године. После 2001. године има извесних наговештаја побољшања стања, али правих резултата, нарочито када је у питању изградња већих смештајних капацитета виших категорија у градовима, бањама и на планинама, још увек нема.

*Туристи и ноћења у Србији*

| Година | Туристи   |         |           | Ноћења     |           |            |
|--------|-----------|---------|-----------|------------|-----------|------------|
|        | Домаћи    | Страни  | Укупно    | Домаћи     | Страни    | Укупно     |
| 1954.  | 824.000   | 40.000  | 864.000   | 2.303.000  | 131.000   | 2.434.000  |
| 1966.  | 1.987.000 | 473.000 | 2.460.000 | 4.949.000  | 825.000   | 5.774.000  |
| 1970.  | 2.636.000 | 687.000 | 3.323.000 | 6.540.000  | 1.136.000 | 7.676.000  |
| 1975.  | 3.179.000 | 842.000 | 4.021.000 | 8.586.000  | 1.381.000 | 9.967.000  |
| 1980.  | 3.460.000 | 868.000 | 4.328.000 | 10.562.000 | 1.466.000 | 12.028.000 |
| 1985.  | 3.899.000 | 847.000 | 4.746.000 | 12.424.000 | 1.473.000 | 13.897.000 |
| 1990.  | 3.060.000 | 880.000 | 3.940.000 | 10.202.000 | 1.468.000 | 11.670.000 |
| 1995.  | 2.228.000 | 204.000 | 2.432.000 | 7.481.000  | 644.000   | 8.125.000  |
| 2000.  | 2.003.000 | 166.000 | 2.169.000 | 7.265.000  | 431.000   | 7.696.000  |

Укупан број туриста у Србији 2000. године био је на нивоу оног из 1966. године, односно за 1.896.000 мањи у односу на рекордну 1985. годину. Посебно је евидентно смањење броја страних туриста, којих је 1966. године било 2,8 пута више, а 1980. године 5,2 пута више него 2000. године. Могуће је да ће стагнација и опадање промета домаћих и страних туриста у Србији позитивно утицати на животну средину и еколошке односе, процесе и законитости у њој.



*Дечје одмаралиште у Митровцу на планини Тари*

### **Туризам и животна средина**

Глобални проблеми животне средине уз развој привреде и друштва у њој, предмет су расправа на највишим државним нивоима у многим земљама и међународним организацијама, на челу са ОУН. Организација уједињених нација, преко одговарајућих комисија и радних тела, заштити и унапређењу животне средине и проглашавању објеката светске природне и културне баштине, придаје велики значај. Идеје проглашавања међународних година у којима се појединим проблемима посвећује посебна пажња, дају добре резултате.

Година 2002. била је проглашена годином заштите планина. Владе земаља чланица подржале су оснивање међународних радних група за координацију акција и делатности на светском нивоу. Закључено је да се привредне активности на планинама, као простору од изузетног значаја за туризам, морају заснивати на критеријуму одрживости, односно, на планским документима који подразумевају развој који је у складу са капацитетима планина и потребама локалног

становништва и туриста. Природним и створеним ресурсима на планинама потребно је управљату тако да се задовоље садашње потребе свих заинтересованих и обезбеди богатији живот у перспективи. Такво стање може се постићи синхронизацијом научних истраживања и оперативних захвата, уз обезбеђење целovitости планинских екосистема, ареала и станишта.



*Законом заштићена Засавица код Сремске Митровице*

Савремена настојања на плану одговорног развоја туризма и значаја изворности животне средине и културног наслеђа, резултирала су проглашавањем 2002. године Међународном годином екотуризма. У вези с тим је констатовано да развој екотуризма у свету подразумева ново понашање свих учесника у туризму, потребу за већим степеном хуманости и праведности, духовно обогаћивање личности и сврсисходан однос према природним и антропогеним туристичким вредностима.

Залажући се за ненаметљив и човеку примерен туризам, који је по низу елемената близак екотуризму, земље и регије туристичке иницијативе и туристичке рецептиве, проблеме и процесе морају

схватити као нужан прелаз са агресивног на контролисани туризам, кретања при којима се наглашава брига о човеку и животној средини, обезбеђују максимални услови за задовољење туристичких потреба и основа живота домицилног становништва. При томе је потребно да локално и национално доминира над универзалним, планиране акције над стихијом.

Циљеви развоја туризма и еколошких постулата морају бити постављени у више нивоа, временских периода и увек сразмерно капацитетима простора. У том смислу до детаља треба уважавати ставове Јоста Крипендорфа, великог теоретичара туризма, који пише следеће: „Будући да је туризам за многе животно важан, и за оне који путују и за оне којима се путује, ваља следити позитиван циљ и заузимати се за путовања. Али то се може чинити чисте савести само ако се туризам измени, ако се поправи. Наша је анализа јасно показала овако као досад даље више не иде. Сви који живе као туристи и који живе од туризма морају то увидети и прихватити нову лествицу вредности. Требало би развијати и унапређивати облике туризма који би доносили највише користи свим учесницима – туристима, њиховим домаћинима, туристичким предузећима, а да то не буде повезано са неподношљивим неповољним последицама, еколошким и друштвеним”.

Протагонисти развоја екотуризма су реални. Не очекују ни брз ни лак помак, али је већ сада јасно да екотуризам може допринети напретку, који неће свуда бити подједнак, јер то није ни садашњи туризам. Без обзира на то сви морају смањивати негативне утицаје туризма на животну средину, развијати свест о значају изворних, добро заштићених и унапређених екосистема. Међународна година екотуризма не сме трајати само 365 дана. То мора бити трајан процес, јер квалитетног животног простора је сва мање. За нормалан развој туризма нису довољни само национални паркови и други облици законом заштићеног простора, јер они чине само незнатан део наше планете. За развој туризма потребно је много простора, потребна је цела Земаљска кугла.

**Др Стеван М. Станковић**

## ДИЈАМАНТИ СУ ВЕЧНИ

Умеће брушења дијаманата потиче из Индије. Индуси су знали да су дијаманти тврди, довољно тврди да опстану на наковњу, под силином чекића. Они су, међутим, пронашли начине како разбити дијамант. Само га треба ударати и ударати, истрајно, док се не погоди жила. Тако би замотали камен у танак плех и тукли из све снаге. Узимали би, потом, оштре комадиће од поломљеног камена и убацивали их у гвожђе од којег се кале мачеви. Тако су настајала сечива која могу да исеку чак и челик.

Најфинији светски драгуљи првобитно су красили Паунов престо. Тај престо непроценљиве вредности направљен је за шаха Јахана, могулског цара, владара Индије кога је историја овековечила као градитеља Таџ Махала. Са осталим пленом, године 1739, тај престо ће преотети персијски освајачи, да би потом Престо био изгубљен у рату са Курдима који су га растурили и распродали, парче по парче. Кох-и-Нор, Планина светла, који је доспео у руке краљице Викторије потиче, сматра се, управо са тог трона, као и Дарја-и-Нор, Море светла, савршени бледоружичасти камен и његова „сестрица” Нур-ол-Ејн, Светло ока. Та два драгуља красила су иранску круну. Верује се да је Дијамант наде, индигоплав камен од 45 карата, украден са неког хиндуистичког идола. Некада је био већих димензија и звали су га Француско плаво, украден је, зна се поуздано, са неког кумира и ношен даље, остављајући за собом траг убистава и издаје, све до Француске где је завршио у владарској круни Луја XIV. Идентична коб пратила је и Орловљев дијамант, јајолики камен од 193 карата из круне Романових пре него што су руску царску породицу побили „црвени”. И један и други драгуљ пратиле су повести обојене тамним тоновима злочина и интриге, а то их је учинило још траженијима и драгоценијима. Име, историја, па чак и зла срећа која га прати, учиниће драгуљ вреднијим и скупљим. Месец Бароде био је, прича се, погубан по носиоца док овај броди преко великих вода. По логици људске нарави, та рђава репутација само је могла да му подигне тржишну вредност.

Копање дијаманата, као процес, није се много изменио у току двадесетог века. И данас, као и некада, морате да копате и копате и онда

да претресете земљу да бисте дошли до дијаманата. За сваки мали карат дијаманта морају се преврнути тоне земље. Велики рудници имају нешто модернију опрему, нарочито у фази процесуирања земље, али већина рудника је управо оваква. Копање дијаманата није ни тако опасан ни тако прљав посао као копање угља али човек, ипак, мора да буде опрезан. Циљ копања је да се пронађу водови кимберлита, вене плаве земље у којој леже дијаманти. Дијаманти се формирају у утроби Земље, под огромним притиском, а нагоре их терају вулканске ерупције. Кад су вулкани изнели плаву земљу пре много милиона година, нешто је стигло на површину, али је углавном остала затрпана или бивала затрпавана протоком времена. У исто време кад су дијаманти настајали, јављали су се и други минерали, који су се такође формирали у дубинама Земље. Ови минерали се називају индикаторима, зато што они указују на места где се дијаманти налазе, односно на основу њиховог присуства знамо да у истој области можда има и дијаманата. Пошто су неки од тих индикатора далеко више распрострањени од дијаманата, њих је лакше наћи, а гдекад њихово присуство и није стопроцентно поуздан знак да ће се ту наћи дијаманти. Индикатори су, рецимо, зелени хром-диопсиди, као и низ камичака разних боја, розих, љубичастих, зелених, жутих, наранџастих. Ови драгуљи су у сродству са дијамантима, будући да су настали у истим катаклизмичним грчевима Земљине утробе. Али они нису тако ретки као дијаманти, нису ни толико тврди а немају ни дијамантског сјаја. Индикатор који најпоузданије указује на близину кимберлитског вода јесте камен који се зове Г10, познат и као „пиропа” (изведено из старогрчке речи која значи „ватреног ока”).

Кимберлитски вод је за рудник дијаманата исто оно што је тзв. златна жила за рудник злата. Земљиште које окружује тај вод, ту вену, зове се гребен. После гребена, а пре него што се стигне до те плаве земље, налази се област која се назива жутиим земљиштем. То је мешавина сиво-плаве земље и обичног, јаловог тла у којем нема дијаманата. Драгуљи се могу наћи и у жутом земљишту али најиздашније је, наравно, плаво. Копање дијаманата је заправо, прост, математички јасан посао. Кад се једном наиђе на плодно тле, питање је само колико ће земље морати да се уклони за сваки карат. Што се мање земље копа, и што су бројнији и квалитетнији дијаманти то је и профит већи.

Класична процедура вађења дијаманата у рудницима тече следећим редом: прво се избуше рупе у зидовима и стави експлозив.

После експлозије, комади стена и земље товаре се у колица. Вагонети одвозе руду до дробилице. Када се руда скрцка, и остану само каменчићи и прашина, у великим кошарама се износи на површину и истоварује. У току овог процеса, рудари непрестано трагају за нечим што ће рефлектовати светлост, јер добијају бонусе уколико пронађу драги камен пре него што стигне до дробилице. Руда се истоварује у танкове напуњене водом. Тешко камење и дијаманти тону на дно, остатак се испира. Велико камење се одваја, а оно што вреди, све са земљом, враћа се и иде на масне табле. Те масне табле заправо су низ вибрирајућих терасастих плоча од алуминијума премазаних слојем од, отприлике, сантиметар масти. Ту се руда испира. Посебна одлика дијаманта је што се он обавезно залепи на мрс док се остали каменчићи сперу. Масноћа се задржава у корпама са изразитно ситним рупицама, па се корпе гурну у кипућу воду да се uklони масноћа. Онда се камење сортира и процењује. У одељењу за сортирање радници опремљени јаким лампама и лупама процењују вредност ископаног камења.

На излазу из сваког дијамантског рудника постоји рендген, кроз који сви посетиоци и запослени морају да прођу. Уколико нема рендгена, стражари врше детаљан претрес који укључује и претраживање телесних шупљина. Међутим, и поред свих мера опреза, понекад се деси да неки драги камен буде украден. Међу копачима дијаманата је позната следећа анегдота: Једнога дана, неки рудар изађе из рудника гурајући празна колица. Код стражара то, наравно, изазва сумњу и они детаљно претражише човека. Ништа нису нашли. Сутрадан, по завршетку смене, рудар изађе напоље, опет са празним колицима. И стражари га поново детаљно претресосе и не нађоше ништа. Наставило се тако, дан за даном, па се и управник рудника и начелник за безбедност укључише у истрагу али никако да им пође за руком да нађу ма и „д“ од дијаманта код тог рудара, док једног дана нису коначно схватили. Човек није крао дијаманте, већ колица!

Највећа налазишта дијаманата на свету су у Африци, а скоро целокупан опсег посла, диљем глобуса диктира Де Берсов афрички дијамантски картел. Они контролишу пулс понуде и потражње како би се цене одржавале на пожељном нивоу, а дијаманте продају само одабраној неколицини. На њиховој листи поверљивих има мање од две стотине људи у целом свету који могу да рачунају на ту привилегију да добију позивницу на велику аукцију и купе дијаманте непосредно од картела. Тих аукција има десет које се, редовно, сваке године одржавају у Лондону. Одатле се дијаманти, углавном, шаљу у Антверпен на



брушење мада се бруше и у Израелу и Њујорку. У Индији се, судећи према статистици, бруси више дијаманата него игде у свету, негде 80, па и 90% укупне количине, али ту је, углавном, реч о ситнијим примерцима.

Брушење дијаманата је врло деликатан процес. Када се још небрушеном камену процењује вредност од кључног значаја су бистрина, боја, брушеност и карати. Најбољи начин за одређивање вредности дијаманта јесте рад под добрим осветљењем и, по могућству, на белој подлози. Ако је реч о брушеном дијаманту, боље је извадити га и процењивати без „пратње“, будући да златни или сребрни прстен или огрлица могу знатно да отежају процену. Почиње се од бистрине да би се одредило колико је одређени камен чист, тако што се голим оком проверава његова површина и унутрашњост. „Беспрекоран“ је чаробна реч у овом послу, и ту и процена почиње. Одатле скала клизи надоле, од оштећења која су толико ситна и, наизглед, занемарљива да их око лаика никад неће опазити, до оних тако гадних да их и незналица може видети без увећивајућег стакла. Потом се проверава боја, тако што се кроз камен пропушта сноп светлости, спрам белог папира као идеалне позадине. Код већине драгуља: рубина, сафира, смарагда, важи правило да што више боје има, утолико боље. Дијаманти су сушта супротност. Они најређи и најскупљи су, управо, безбојни, што значи да ће блистати најсјајније зато што ништа не блокира светлост која у њих продире. На врху скале су они безбојни, ниже су ранжирани они са различитим нијансама жуте, што зависи од присуства азота, а на дну су индустријски дијаманти. Што је жута боја наглашенија, то је вредност драгуља нижа. Апсолутно безбојни драгуљ носи ознаку Д, а не А како би се испрва могло помислити. Међутим, има још нешто занимљиво у вези са бојом уопште. Ако само провејава жута боја, вредност пада. Али ако има пуно боје, вредност скаче. Уколико би драгуљ био прилично засићен бојом, вредност би му веома порасла. Јарко жуте, зелене, плаве и ружичасте каменове називају „фенси“ дијамантима. Ретки су и драгоцени. Велики фенси дијаманти се могу код Кристија или Сотбија продати за милионе, попут платна великих мајстора. Али чак и они дијаманти који немају квалитет драгуља могу да се искористе у индустријске сврхе.

Дијаманти се не вреднују по тежини, а цена им се не утврђује по димензијама. Постоји јединствен мерни систем, што је још једна особеност дијаманата. Реч „карат“ изведена је из првобитног „кароб“ речи која је означавала један сурогат за чоколаду. У Индији и у

медитеранским земљама, дијаманти су првобитно мерени тако што би на један тас ставили семе кароба, а на други дијаманте. За мерење је изабрано баш семе кароба јер је било уједначеније масе од било ког другог, па се наметнуло као идеално за ову намену. У данашње време, карат је стандардизован на маси од 200 mg. По тој рачуници карати се деле на бодове, при чему један карат мери стотину бодова. Дијамант од 50 бодова, имао би пола карата, онај од 75 бодова-три четврти карата, итд. Међутим, све испод 100 бодова сматра се сићом.



*Дијамантски накит*

Сваки дијамант издељен је на три дела: онај широки у средини, где приања уз прстен, назива се тигањ. Горњи део је круна, док се онај део испод тигања обично зове база. Премда се драгуљи махом брусе тако да имају 58 страница – 33 у круни и 25 у бази, или основици, сваки је камен јединствен и брушење дијаманата захтева претходно брижљиво проучавање. И на крају не изађе увек онако како је извођач радова планирао, јер сав тај блесак, то зрачење које називамо дијамантском ватром, те светлосне искре, не потичу од светлости коју рефлектује дијамант, већ од светла које улази у камен и бива обрађена у његовој унутрашњости, а за то је важан сам рез. Пошто се одреди где ће камен бити сечен, линија се обележи мастилом. За рад се користе мали жилет и сечиво. Не сме да се погреша. Ни најситнија непрецизност није дозвољена. Уколико се мало склизне са зацртане линије, цела структура уздрхти, а последице остају трајно видљиве. То је парадокс у вези са

дијамантима, тврди су, али не и издржљиви. Дијамант је најтврђи облик материје на планети: једино дијамант може да пресече дијамант. Раздвајање по ободима пукотине изводи се резањем, а за то је потребан јувелирски чекић и сечиво, којим се одбацује део дијаманта. Ноћна мора сваког драгуљара јесте да би драги камен могао да се распрсне приликом обраде. Зато и не чуди прича о Јозефу Ашеру, амстердамском произвођачу дијаманата, који је избрусио чувени дијамант Калинан, највећи на свету, а намењен Едварду VII. Беше то 1907. године. Дијамант је имао 3.106 карата, тежио је скоро пола килограма и био величине песнице одраслог мушкарца. У краљевској кући желели су да се разбије на мање дијаманте, од којих би неки украсили круну и скиптар. Уз Ашера су, док је подизао чекић надносећи се над расцветалим дијамантом, стајали доктор и медицинска сестра. Кад је посао без грешке обавио, пао је у несвест.

Калинан је касније пронађен у Јужној Африци и кад је одлучено да буде пренесен у Лондон да га тамо избрусе за потребе Његовог величанства, власници рудника су објавили како ће га транспортовати у гвозденој кутији, под невиђеном стражом, да би га, напослетку, у Британију послали у маленој поштанској пошилици са печатом преко марке од три шилинга. Трговци дијамантима се и данас служе сличним триковима кад своје драгоцености шаљу на дуга путовања по свету.

Све у свему, кад се узме у обзир њихова крвава историја, њихова реткост и огњени сјај, није ни чудо што се дијаманти сматрају најлепшим и најскупљим украсима на свету. Они маме и увек ће мамити уздахе свих жена на свету, оправдавајући епитет вечитости.

**Анђелка Дуцић**

## **БЕОГРАДСКА ВАРОШКА ФОРТИФИКАЦИЈА (1717-1866.)**

У време аустријске и турске окупације Београд је био подељен на град (тврђаву) и варош (цивилно насеље које се полукружно пружало око тврђаве).

Град је одувек био утврђен и велики део утврђења је остао сачуван до данашњег дана. За разлику од града, варош је била утврђена само у једном кратком временском периоду а од утврђења није ништа сачувано.

Варошко утврђење кога више нема, његове капије и бедеми су тема овог написа.

Варошка фортификација је била изграђена током аустријске окупације Београда 1717-1739 године. Аустријанци су желели да од Београда направе „бедем хришћанства” према Турској. Требало је да он буде главна одбрамбена тврђава према Турцима, али и база за даља аустријска освајања турских поседа на Балкану. Осим тога, требало је и да постане снажан привредни центар преко кога би се одвијала трговина са Истоком али и јак културни центар за ширење католичанства. Да би остварио улогу која му је била намењена, Београд је требало преобразити у модеран, европски утврђен, барокни град.

Највећи заговорник ових идеја био је принц Еуген Савојски, главнокомандујући аустријске војске, освајач Београда 1717. године.

Следећи замисли принца Еугена, главни инжењер аустријске војске, мајор Сули је израдио пројекат утврђивања Београда. Пројекат је предвиђао следеће радове:

- реконструкцију тврђаве,
- изградњу утврђења са друге стране Саве и Дунава,
- изградњу варошких утврђења и
- реконструкцију вароши унутар варошких утврђења.

Овим пројектом је предвиђен јединствен систем одбране у коме тврђава заузима централно али не и једино одбрамбено место Београда као што је то био случај у време Турака.

Радови по овом пројекту су започети 1718. године, у време док је израда пројекта још била у току, али су ускоро прекинати јер је било доста примедби на нека пројектна решења. На крају је ратни савет одбацио пројекат мајора Сулија и донео одлуку да се изради нови пројекат. Тај задатак је поверен инжењерском пуковнику Николи Доксату Де Морезу.



*План вароши након 1740. године*

Пошавши од исте замисли (претварање Београда у утврђен барокни град), Доксатов пројекат је имао концепцијске сличности са пројектом мајора Сулија. Уједно је то и једина сличност између ова два пројекта. У пројектним решењима они се битно разликују а свако поређење иде у корист Доксатовог пројекта. Разлике су нарочито видљиве код варошке фортификације. Не водећи довољно рачуна о конфигурацији терена, Сули је пројектовао фортификацију која је била тешко изводљива.

За разлику од њега, Доксат је своју фортификацију спретно уклопио у београдски рељеф. Његова траса је у односу на Сулијеву повучена мало

ближе тврђави, чиме је смањио површину брањења вароши али је заузврат добио лакше изводљиво решење са ефикаснијом одбраном.

Радови на изградњи варошке фортификације започети су 18. јуна 1725. године, одмах након коначног усвајања пројекта Николе Доксата.

Пред градитељима је био огроман грађевински подухват за који је било потребно много новца, радне снаге и времена.

Требало је изградити врло сложену фортификацију која је у дужини од 2.500 m са копнене стране полукружно опасивала варош. Осим тога, требало је изградити приобалне бедеме у дужини око 1.500 m.

Главни делови варошке фортификације били су:

1. Бастиони – истурени делови бедема са које су бочном ватром брањени прилази главном бедему. Било их је осам са копнене стране и три у приобаљу. Сви су носили имена католичких светаца.
2. Куртине – делови бедема који су повезивали два бастиона.
3. Равелини – истурени фортификациони објекти. Налазили су се испред куртина између два бастиона. Били су намењени пре свега за одбрану варошке капије.
4. Варошке капије.

Захваљујући сачуваној документацији могуће је доста прецизно лоцирати правац пружања варошке фортификационе трасе. Савски земљани бедем се као природан наставка западног доњоградског приобалног бедема пружао приближно правцем Карађорђевог улице до пристаништа, одакле се правцем данашњег великог степеништа простирао до Косанчићевог венца.

Ту се налазио бастион Св. Терезе који се заврша код Поп Лукине улице. Бедем се даље пружао преко Топличног венца (где се налазио бастион Св. Фрање) и Обилићевог венца до Сремске улице. На простору те улице до Палате Албаније налазио се бастион Св. Карла. Нешто даље, на Тргу републике, налазио се бастион Св. Бенедикта. Одатле се низ Скадарску и Француску улицу преко бастиона Св. Елизабете пружао до угла Француске и Душанове улице. Одатле се бедем косо спуштао према Дунавској улици, отприлике код раскрснице са Книћанском улицом. На овом потезу налазила су се три бастиона: Св. Маријана, Св. Еуген и Св. Ксавијер. Одатле уз дунавску обалу уместо пројектованог зиданог бедема пружала се палисадна ограда са три мала бастиона: Св. Јосиф, Св. Стефан и Св. Александар. Ограда се завршавала код западног дела доњоградског приобалног бедема. На тај начин варош је са свих страна била опасана фортификацијом. Она је обезбеђивала одбрану вароши у случају напада са копнене стране. У варош се могло ући кроз неколико добро брањених капија. Четири најважније капије су биле:

1. Петроварадинска капија позната и под именима Шабачка и Савска. Налазила се тик до великог степеништа на савском пристаништу.
2. Виртембергова капија позната и као Констанстинопољска или Цариградска капија. Налазила се на Тргу републике испред

споменика Кнезу Михајлу. Била је највећа и најважнија међу варошким капијама.

3. Царска капија налазила се на месту цркве Александра Невског у Душановој улици.
4. Темишварска капија позната под именом Смедеревска, Дунавска, Банатска. Налазила се највероватније на углу Книћанске и Дунавске улице.

Нема никаквих података који би указивали на изглед варошке капије. Ипак, логично је претпоставити да су попут сачуваних градских капија сазиданих у то време (Краљ капија, капија Карла VI, Леополдова капија итд.) и варошке капије биле у барокном стилу.

Након дванаест година интензивног грађења, 1736. године, радови на изградњи варошке фортификације су прекинути мада нису били потпуно завршени. Тако су, на пример, равелини били изграђени али не и испуњени земљаним насипом а ров испред главне одбрамбене линије само делимично уређен. Тврђава такође није била потпуно завршена док је изградња утврђења са друге стране Саве и Дунава само започета. Чак и са незавршеном фортификацијом Београд је био најбоље утврђен град у Југоисточној Европи а то се показало у Аустријско-турском рату 1737-39. године. Када су Турци бомбардовали Београд 1739. године, успели су само мало да оштете бастион Св. Елизабете.

Међутим, Аустријанци деморалисани изгубљеним биткама широм Србије, предали су Београд практично без борбе. Мирним уговором Аустријанци су се обавезали да сруше све новоподигнуте делове тврђаве у року од шест месеци док је рок за рушење варошке фортификације био још краћи, свега три месеца.

Одмах након повратка у Београд, Турци су сву пажњу посветили реконструкцији тврђаве док су радови на утврђивању вароши започети тек 1754. године. Држећи се аустријске фортификационе трасе, Турци су уместо зиданих бедема подигли земљане бедеме учвршћене палисадама. Уместо некадашњих зиданих бастиона подигнуте су топовске табије, такође од земље. Стари аустријски шанац је очишћен и продубљен. У варош се улазило кроз пет капија:

1. Сава капија, налазила се на месту некадашње Петроварадинске капије.
2. Варош капија, позната и као Бањалучка капија, налазила се у Поп Лукиној улици близу угла са Косанчићевим венцом. Овај крај је и данас познат под називом Варош капија.
3. Стамбол капија, некадашња Виртембергова капија.

4. Видин капија, некадашња Царска капија.

5. Темишварска капија.

Испред сваке капије је преко шанца изграђен по један дрвени мост који је штитио новосаграђене карауле. Овакво варошко утврђење је било неупоредиво слабије од некадашњег аустријског утврђења. Одбрана Београда је практично била сведена само на тврђаву. Слабост таквог начина одбране се показала у Аустријско-турском рату 1788-1791. године. Тада су Аустријанци без већих проблема заузели Београд.

Претварање Београда у утврђен град поново је актуализовано али ништа није урађено јер су Аустријанци ускоро предали град Турцима.

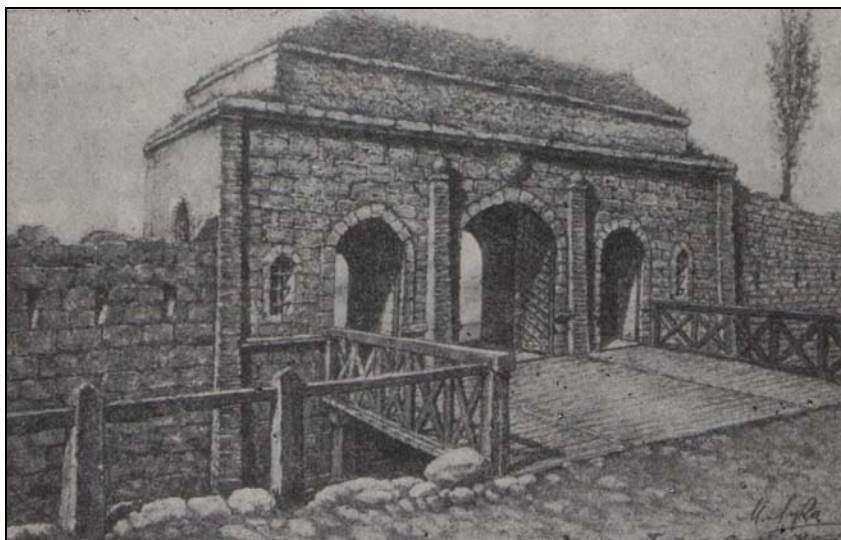
Карађорђеви устаници су 1807. године, иако слабо наоружани, успели да ослободе Београд. Након слома Карађорђево Србије, Београд је практично остао без Срба који су побегли из страха од турске освете. Када је први талас насиља прошао, изван број Срба се вратио у варош. Ипак, већина Срба живела је са спољне стране шанца. За Турке главни непријатељ више није била Аустрија већ Срби, пре свега они са друге стране шанца. Стога је варошко утврђење и даље имало смисла. Оно се деценијама није мењало, једино је сада било запуштеније. Само је једна капија, Темишварска капија, изгубила сваки смисао. Наиме, читав тај крај са обе стране капије био је насељен искључиво Турцима за разлику од осталих капија где су са унутрашње стране капија живели претежно Турци а са спољне стране Срби. Зато су Сава, Варош и Видин капија биле много боље брањене.

Најбоље утврђење је била Стамбол капија. Од свих варошких капија једино о њој нешто знамо захваљујући описима савременика и скицама Анастаса Јовановића, Стеве Тодоровића и Ђуре Јакшића. Касније је сликар Лука Младеновић према старим скицама нацртао ову капију.

Стамбол капија на Тргу републике је била највећа и најлепша од свих варош капија, озидаана од тесаног камена и цигле са три засвођена пролаза. Два пролаза су била за пешаке, а средишни, највећи за пролаз запрежних кола. Била је дугачка 20 метара, висока 8-10 метара а широка око 15 метара. На врху капије био је дебео слој земље. Капија је била од дебелих храстових греда ојачана јаком гвозденим оплатом. Унутар капије су биле просторије за посаду које су чиниле минимум педесет низама. Укратко, капија је сама за себе представљала солидно утврђење. Испред капије је био дубоки ров широк 4-5 метара преко кога се пружао дрвени мост. Капија је међу Србима била озлоглашена као један од симбола турског терора. Наиме, почетком XIX века Турци су испред ње



набијали на колац српске мученике. Ту је 1804. године свој живот завршио архимандрит Хаџи Рувим као седамдесет и друга жртва велике Сече кнезова.



*Стамбол капија, цртеж Луке Младеновића*

Након инцидента на Чукур чесми, 1862. године, Турци су са тврђаве бомбардовали варош. Том приликом су страдале све варошке капије изузев Стамбол капије. По наређењу кнеза Михајла, она је срушена 1866. године ради подизања зграде Народног позоришта. Њеним рушењем нестао је и последњи траг некадашње варошке фортификације.

**Влада Спичановић**

## СРПСКИ ТЕРМОПИЛИ

Село Чокешина налази се подно Цера, 7 km од Прњавора мачванског. Споменик са костурницом у Чокешини који се налази у манастирској порти, подигнута је у част српских устаника, који су заједно са браћом Недић храбро погинули у боју са Турцима на Чокешини. Споменик, истовремено и костурница, чува сакупљене кости 303 хајдука из дружине браће Недић, који су изгинули у сукобу са Турцима на брду Џајевцу, крај Липовог потока недалеко од манастира.

То је важан културноисторијски споменик који је тесно повезан са бурним историјским догађајима из прошлости Србије, на почетку Првог српског устанка. Наиме, шабачки устаници су марта 1804. године, на челу са поп Луком Лазаревићем заузели и спалили турску варош, и сатерали Турке у шабачку тврђаву. За време опсаде Шапца из Босне је кренуло турско појачање да помогне одбрану Шапца, које је предводио паша Видајић. Устаници су на Лазареву суботу, уочи Цвети, 16. априла 1804. године, дочекали турску војску на Чокешини, више манастира, испод планине Цер, на брду изнад потока Врањевца. Током крваве борбе, изгинули су скоро сви Срби и браћа Недић-Дамњан и Глигорије, рођени у Осечини, код Ваљева, који су их предводили. Турци су у Боју на Чокешини савладали српске устанике, али су и сами претрпели велике губитке, па су морали да се врате у Босну, не домогнувши се опседнутог Шапца. А када се босанска војска повукла ка Лешници, на бојиште је сутрадан изашао игуман Хаџи Константин Вујанић (родом из Липолиста) из Чокешинског манастира и са монахом Василијем Поповићем прочитао посмртно опело изгинулим јунацима. Том приликом, монах Василије је записао 303 имена погинулих ратника, међу којима и два брата Недића и двојице њихових побратима. На месту погибије сахрањени су браћа Недић са изгинулим друговима.

Познати немачки историчар Леополд Ранке, у својој књизи „Српска револуција” посветио је неколико страница бици у Чокешини, коју је назвао „српским Термопилима”, а браћу Недић „српским Леонидама”. Овај историјски догађај опеван је у песми Филипа Вишњића „Бој на Чокешини”. У нашој поезији, ни усменој ни писаној, нема тако сјајно описаног боја као што је „Бој на Чокешини”. Све што је

могао да да један велики песник пре свега, дао је наш најпознатији народни певач, Филип Вишњић у овој песми. Главне личности песме су браћа Недићи, јунаци највишег ранга. Недићи су пали, јуначки, херојски, али су Турцима дали отпор какав су само једном у историји дали на Термопилима Грци Персијанцима. Вишњић у песми каже:

*„...Ту погibe за триста Србиња,  
а Турака Јањи донесоше  
пет стотина, онђе укопаше,  
вергијаша ни носили нису.  
и данаске стоји коштурница  
од Србаља и још од Турака  
виш Врањева, дубока потока  
на високу брду голетноме;  
та знаће се њино разбојиште,  
док је Цера и Видојевице  
и на небу сунца и мјесеца,  
ђе Недићи јесу погинули  
у суботу на светог Лазара  
пред Ристово, пред Цвјетоносије.”*

У знак сећања на бој на Чокешини, подигнут је споменик са костурницом, који се налази у манастирској порти, са северне стране до саме манастирске цркве. На том месту били су сахрањени рањеници са бојишта на Липовом потоку, које су у манастиру zaloжили млеком и сиром, а после помрли. Идеју о подизању овог споменика дала је управа манастира Чокешина 31. марта 1888. године, када је у „Шабачком Гласнику” објавила да ће 12. априла исте године, у манастирској цркви, одржати парастос браћи Недића и њиховим друговима. Тога дана одржан је парастос и на иницијативу старешине манастира Чокешине, игумана Германа, изабран је одбор за прикупљање добровољних прилога за израду споменика браћи Недић и њиховим друговима. Добровољне прилоге сакупили су Стрељачка дружина и Дриносавско коло јахача кнез Михаило из Шапца. Споменик браћи Недић откривен је 7. октобра 1890. године. У спомен костурницу пренешени су и сахрањени посмртни остаци 303 српска устаника изгинулих у чувеном боју на Чокешини. Парадни спровод извршен је уз генералску почаст коју је одала војска ваљевског гарнизона. Сваке године на Лазареву суботу одржава се помен изгинулим ратницима.

Споменик браћи Недић и ратницима у боју на Чокешини, израдио је Италијан, Никола Туе. Висина споменика је преко четири метра. Урађен је од камена гранита из чокешинског мајдана поред реке Нечаје, односно, „од камена тамошњих мајдана, камено-затворено плаве боје, испрсан жутим и белим жицама неједнаке дебљине и дужине”. На масивном, квадратном споменику, облику стеле са двоводним кровом, у полукружним плитким нишама, са све четири стране, уклесани су натписи и стихови, које су саставили песник Владимир Јовановић и свештеник Н. П. Станојевић. Текст гласи:

а) На западној страни споменика:

*Три стотине српских јунака  
са два брата Недића  
Глигоријем и Димитријем (Јанком)  
рођенима у Осечини Ваљевскога округа.  
Ништавни су споменици сјајни  
спрам јунаштва тих Недића славни.  
Нек смрт њина целом Српству  
за вечити углед служи,  
нек се свако, као они  
завичају свом одужи.  
Да њихове смрти не би,  
да за Српство нису пали,  
још би Срби у Поцерју  
турској сили робовали.*

б) На источној страни:

*СРПСТВО  
И НЕДИЋЕВ ОДБОР ПОТОМСТВУ:  
Ев' са овим видним знаком,  
Дајемо вам пример сваком;  
Како с' љуби Домовина,  
Та народна тековина.  
Недићи су за њу пали  
И свој живот Богу дали,  
Па зато се овим славе  
Те јуначке српске главе.*

*И ви с' на њих угледајте  
Вечно роду свом служите.*

*Покретач  
Председник управног одбора  
Герман*

*Пословође  
Тимотије Јовановић  
Матија Стојановић*

*Потпредседник  
Ненад Станојевић*

*Благајник  
Драгић Т. Самуровић*

*Чланови:* Доситеј, игуман манастира Петковице; Младен М. Исаковић, Павле М. Пејић, трговац; Милан Л. Исаковић, трговац; Алекса Милосављевић, учитељ; Јован Ђурђевић, наредник; Илија Николешевић, економ; Будимир Т. Самуровић, трговац; Миливоје Ковачевић, учитељ.

в) На јужној страни:

*ХРАБРИМ БОРЦИМА  
Два су брата на бојишту стала,  
да се боре противу Турака,  
ал су оба на бојишту пала  
с три стотине убојних јунака.  
на Липову потоку  
код села Чокешине, на Лазареву Суботу,  
априла 16, године 1804.*

г) На северној страни:

*СРПСКОМ РОДУ  
Братство, љубав, слога та  
диже народ, сваки дан!  
И Срб сваки том нек тежи  
тад ће душман наш да бежи.  
Недићи су сложни били  
венац славе Српству свили;  
слава милој браћи тој,  
Српски роде увек пој!*

Горњи део споменика, обликован као камени кров, са осмостраном настрешницом, украшава камени крст. Испод настрешнице

са западне стране и изнад поменутих натписа и стихова, урезан је датум када се одиграо бој на Чокешини и датум када је споменик откривен:

*„Априла 16. 1804. године. За владања Краља Србије Александра I.  
октомбра 7. 1890. године”.*



*Споменик браћи Недић и ратницима у боју на Чокешини  
(фото Љ. Грчић)*

Споменик је постављен на четвртасто високо постолје, на коме су у плитком рељефу, на све четири стране, приказани: калпаци, укрштени мачеви и пушке. Са стране постолја, на сваком углу, као украс стоје по

једна камена граната у облику кугле. Постоље лежи на тростепеном постаменту. Споменик је захваљујући зубу времена јако оронуо, јер је начињен из више делова, који су састављени из више комада, у које кроз пукотине улази вода, која их разара, што захтева темељну поправку.

Десно од костурнице подигнуто је, 1934. године, спомен обележје у виду обелиска поручнику Милану Ковинићу који је храбро погинуо 12. августа 1914. године на Самуровића Ади, бранећи српску земљу од аустријског завојевача. Сахрањен је поред цркве манастира Чокешине. Овековечио га је Милосав Јелић у свом „Србијанском венцу” у песми „Милан Ковинић”, која овако почиње:

*Чокешино, скрињо староставна  
Из времена мутних нам облака,  
Урно нашег разбојишта славна.  
Ево опет тела од јунака.*

**Мр Љиљана Грчић**

## ПОМОРАВСКИ ОКРУГ У ОКВИРУ СТРАТЕГИЈЕ РАЗВОЈА ТУРИЗМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Поморавски округ се простире од 43°43' до 44°19' северне географске ширине и од 20° до 21°50' источне географске дужине. Налази се у централном делу Србије и захвата површину од 2.614 km<sup>2</sup>, на којој живи 227.435 становника према попису из 2002. године. Са севера се граничи Браничевским, са истока Зајечарским, са југа Расинским, са југозапада Рашким и са запада Шумадијским округом. Седиште Поморавског округа је Јагодина која се налази у југозападном делу округа. Остале општине Поморавског округа су Деспотовац, Параћин, Рековац, Свилајнац и Ћуприја.



*Карта Поморавског округа*

Израду Стратегије развоја туризма Републике Србије за период од 2005. до 2015. године реализовали су *Horvath Consulting* из Загреба и



*Економски факултет* из Београда. Стратегија туризма Републике Србије обухвата *Први фазни извештај*, затим *Стратешки маркетинг план* и *План конкурентности*.

Основни циљеви пројекта представљају подизање конкурентности туризма Србије, затим повећање девизног прилива од туризма, раст домаћег туристичког промета и раст запослености путем туризма. Наведени основни привредни циљеви имају за последицу развој позитивног имиџа на светском тржишту, дугорочну заштиту природних и културних ресурса у функцији туризма, побољшање квалитета живота уз помоћ туризма и заштиту туристичких потрошача.

Стратегија је пошла од достигнутог степена развоја појединих географских регија у Републици Србији и ресурса којима располажу. Са поменутог становишта је дефинисана визија развоја туризма, туристички производи, као и програми конкурентности и маркетинга, с циљем да Република Србија постане конкурентна дестинација.

У оквиру Стратегије развоја туризма територија Србије је подељена на четири кластера: Војводина, Београд, Југозападна Србија и Југоисточна Србија. Распоред туристичких кластера у Србији не поклапа се са административно-управним границама које постоје унутар земље, већ је заснована у различитим облицима економије који се у појединим деловима Србије могу развити. Главне идеје под којима ће се кластери комерцијализовати и промовисати, односно централни идентитет наведених кластера су: Војводина – водено благо, панонски ужитак, Београд – заводљив и узбудљив, град добрих вибрација, Југозападна Србија – откривање живота у традицији и природи, Југоисточна Србија - „још увек недирнута, још увек неоткривена”.

Стратешки маркетинг план има задатак да повеже атракције и производе и тржишту представи Србију као нову европску туристичку дестинацију. У оквиру овог плана води се рачуна да се паралелно с презентацијом идентитета Србије као туристичке дестинације на међународном тржишту, морају градити производи као и професионални маркетинг систем земље.

План конкурентности је усмерен ка побољшању различитих подручја активности и пословања који су на било који начин повезани с туристичким сектором, а све у циљу стварања одговарајућих претпоставки као конкурентских основа за развој туристичких активности, производа и искустава. Конкурентност представља могућност остваривања више профитабилности у односу на просек специфичног сектора, који се састоји од компанија које продају исти

производ истим клијентима кроз исти систем комерцијализације и дистрибуције.

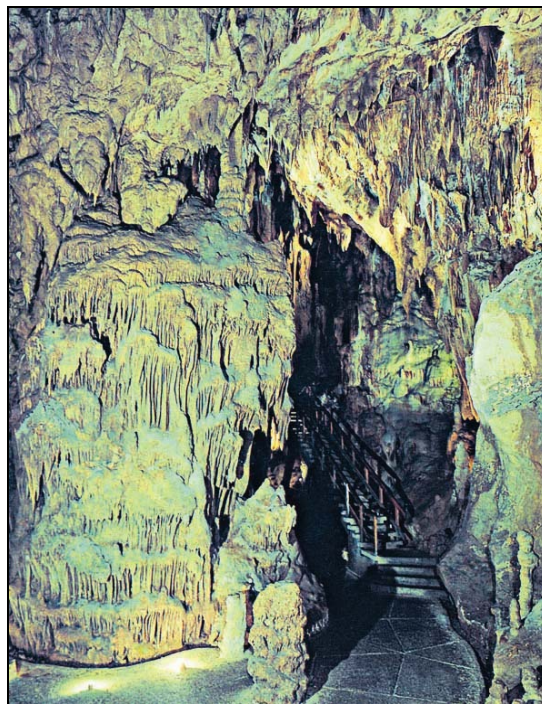
Туристички кластер Југозападна Србија је регија препуна идиличних пејзажа у којој доминирају планине Динарског система, од којих се истичу Златибор, Златар, Тара, Копаоник и Голија које уз термоминералне изворе и нетакнуту природу чине основ туризма ове регије. Интересантни спелеолошки објекти, кањонске долине од којих су неке станишта ретких готово несталих птица са наших простора, оживљавање носталгичних путовања железницом само су препорука ових предела који нас могу за тренутак вратити у прошлост на оригиналан и аутентичан начин. Кроз упечатљиву културу овог краја, савремене бањске центре и понуду специјалних интереса креира своју будућност - „откривање живота у традицији и природи”. Средњовековни манастири Студеница и Жича представници рашке школе задужбина су великог жупана Стефана Немање и његовог сина Светог Саве на преласку из 12. у 13. век, а њихови потомци су саградили Милешеву, Сопоћане, Градац. Скривене бисере овог поднебља представљају Врњачка, Богutowачка, Матарушка, Буковичка и Јошаничка бања.

Туристички кластер Југоисточна Србија представља простор са нетакнутим и оригиналним природним туристичким вредностима, док се антропогене туристичке вредности огледају у виду средњовековне баштине и античких споменика, што је издваја као будући адут туризма Србије - „још увек недирнута, још увек неоткривена”. Обиље шума, Карпатско – балкански и Родопски масив, пространи пашњаци, пећине, чисте реке, клисуре, лековити термоминерални извори чине ове пределе изузетним оазама мира и уживања. Од археолошких локалитета истичу се Лепенски вир, остаци римског града *Viminacium* код Костолца, *Felix Romuliana* остаци касноантичке палате у околини Зајечара, античко налазиште Медијана код Ниша. У долинама поред речних токова, у миру и тишини, налазе се манастири моравске школе. Задужбине кнеза Лазара су манастир Раваница и црква Лазарица у Крушевцу, настале крајем 14. века. Такође, на овим просторима истичу се манастири Љубостиња, Манасија и Каленић. Од бројних спелеолошких објеката у репрезентативне се убраја Ресавска пећина. Центар бањског туризма представља Соко Бања.

Предности географског положаја и специфичности туристичких вредности Поморавског округа јављају се као комплементарне у оквиру кластера на чијим се територијама налазе. Општине Поморавског округа

се налазе на територији два кластера - Југозападна и Југоисточна Србија, што представља огроман потенцијал за развој туризма на овим просторима.

Природне туристичке вредности које се издвајају у Поморавском округу представљају Бељаница, Ресавска пећина и Велика Морава.



*Ресавска пећина*

У оквиру антропогених туристичких вредности издвајају се: манастири Манасија, Раваница, Каленић; музеји – Музеј наивне уметности у Јагодини, Музеј угљарства у Сењском Руднику; догађаји који су репрезентативни - „Дани комедије“ позоришни фестивал који се одржава у Јагодини, Међународни фестивал „Дани српскога духовног преображења“, који се одржава у Деспотовцу, Сабор „Прођох Левач, прођох Шумадију“, смотра фолклора и народног стваралаштва, који се

сваке године одржава у живописном Левчу, у непосредној близини манастира Каленић.



*Музеј наивне уметности у Јагодини*

Кључни туристички производи Поморавског округа су транзитни туризам, догађаји, рурални туризам, специјални интереси.

Кључне дестинације Поморавског округа представљају Деспотовац, Ресавска пећина, Јагодина, Ћуприја и Рековац.

Кључни инвестициони пројекти Поморавског округа су: Коридор 10, адаптација хотела „Јагодина”, док су изградња скијалишта на Бељаници, Манастир Каленић – комунална и туристичка инфраструктура, изградња туристичког пута Баре – Ресавска пећина, реконструкција и инсталација осветљења Ресавске пећине, изградња и санација простора око манастирских комплекса за прихват туриста, планирани у оквиру Пројекта унапређења туристичке понуде Републике Србије из Националног инвестиционог плана.



*Коридор 10 у пределу Багрданске клисуре*

Поморавски округ са својим потенцијалима представља значајан и неизоставан сегмент мозаика у кластерима Југозападна и Југоисточна Србија и на туристичкој карти наше земље. Зато су очекивања за реалним развојем туризма на овим просторима оправдана.

**Саша Микић**

## РЕКА ЦРНИЦА – МОРФОХИДРОЛОШКИ ПРИКАЗ

Река Црница је једна од најзначајнијих десних притока Велике Мораве. Слив јој лежи између Горњовеликоморавске котлине на западу и Кучаја и Самањца на истоку. Северну границу слива чини развође између Црнице и Раванице, источну границу чини развође са сливом Црног Тимока, јужна граница слива је развође са сливовима Јовановачке и Крежбиначке реке, а ка западу слив се сужава ка Великој Морави. На источној страни, у Кучају, слив се нагло завршава широким лепезастим луком, док се на западној страни, ка Великој Морави, клинасто сужава.

Површина слива износи 338 km<sup>2</sup>. Главне реке у њему су Црница и Грза. Црница је дугачка 28,6 km и извире у Сисевцу, али источно од Сисевца наставља се у Даршљивицу која се увлачи у Кучај још за 3,2 km, те је укупна дужина Црнице са Даршљивицом 31,8 km. Тече од СИ ка ЈЗ инверзно према Великој Морави и смештена је уз СЗ границу слива. Највећа притока Црнице је Грза. Грза постаје од Иванштице која извире у Пештерцу на Кучају и Велике Честобродице која постаје од више потока који извиру између Великог Игришта и СЗ падина Ртња. Грза са Иванштицом има укупну дужину 23,2 km. Њена најдужа притока је Суvara, дугачка 11,2 km.

Развође слива Црнице креће се у висинама од 120 m до 1005 m надморске висине. Ако би се слив Црнице поделио на источни и западни део уочило би се да су развођа источног дела знатно виша од развођа западног дела. А и унутрашња развођа су доста висока, нпр. развође Суваре и Иванштице иде до 750 m.

У сливу има стена различитог постанка и старости, обзиром да слив лежи на додиру две веће морфолошке целине. Изворишта река налазе се у Карпатским планинама, док нижи делови слива леже у долини Велике Мораве. Најзаступљеније су седиментне стене, али има и метаморфних и магматских стена. Најзаступљенији су кречњаци, који заузимају површину од око 34% слива.

У сливу се запајају бројни геоморфолошки облици. Планина Баба је кречњачки гребен у јужном делу слива, дужине 5 km, који је нагнут ка северу. Пружа се од ЈЛИ ка ССЗ. Састоји се од Велике Бабе

654 m и Мале Бабе 540 m. Са свих страна се завршава скоро вертикалним одсецима.

Западном и Средњем Кучају припада побрђе северно од Грзе и Велике Честобродице. На Средњем Кучају се налази и највиша тачка слива Дебело Брдо (1.005 m). Ка западу надморске висине опадају.

Планина Самањак у југоисточни део слива задире својим северозападним делом. Нагнута је ка северу, пружа се правцем СЗ-ЈИ на дужини од 10 km и ужа је од Бабе. Највиши врх је Јасенова Глава 852 m и представља развође сливова Црног Тимока и Јовановачке Реке.

Посебну морфолошку целину представља Давидовачки басен у који улазе Црница, Грза и Суvara пошто клисурама пробију котлинску страну Горњевеликоморавске котлине. Са јужне стране у њега се увлачи планина Баба, а са СЗ и ЈЗ стране затворен је пространим терасама које чине главно развође. Унутар њега издвајају се забрешко проширење Црнице и доњемутничко проширење Грзе.

Засебна и изразита морфолошка целина је басен Сисевца који се налази у северном делу слива. Нагнут је од истока ка западу, како се и пружа. Димензија је 2,5×1 km и ка западу се наставља у ширу долину Црнице.

Чест морфолошки облик јесу површи а посебно терасе. Површи су углавном смештене на развођима и често просечене дубоким речним долинама. Темена развођа су уска и то су обично унутрашња развођа (између Суваре и Иванштице), или широка као што је главно развође (развође западне половине слива).

Бројне су и речне долине које имају карактеристичне облике. Осим ових морфолошких облика у сливу се издваја још већи или мањи број интересантних, али за морфогенезу значајних облика. У суштини, у сливу Црнице морфолошки се издвајају у правцу запад-исток три целине: долинска равна Велике Мораве, давидовачки басен, и планински део слива.

На настанак рељефа утицали су тектонски а нарочито ерозивни процеси који су испреплетани у облицима савременог рељефа слива. Котлина је створена тектонским покретима. Њу је испуњавало најпре миоцено море, а затим Панонско језеро, на чијој се акумулативној равни касније јавила и река. У сливу су истовремено деловали абразија, флувијална и крашка ерозија. Млађи процеси су уништили и модификовали старије облике. Пошто су млађи процеси ерозивног карактера, то савремени рељеф слива носи ерозивни, углавном флувијални печат. У сливу се могу издвојити две главне еволутивне

етапе у изграђивању неорелефа: језерско-флувијално-крашка и флувијално-крашка.

Бројне су абразионе површи, различитих надморских висина, које се потковичасто спуштају од истока ка западу. У хипсометријском погледу издваја се шест група површи, различитих висина од 800 m до 500 m.

Флувијални елементи рељефа представљени су углавном терасама и епигенијама. Најмаркантније су терасе Велике Мораве, којих има пет и то на надморским висинама од 130 m до 440 m. Са померањем тока В. Мораве ка западу, реке слива продужавају своје токове и усећају своје терасе, на већ постојећим моравским, које су ниже за 50 до 70 m релативне висине. У сливу се јављају типски примери домне, ивичне и ртасте епигеније. Најочљивија епигенија је домна епигенија Црнице у габру Чукара код села Главице.

Сви кречњаци који се појављују у сливу припадају загаћеном типу краса. Јављају се површински и подземни облици. Број вртача је велики, па неки делови подсећају на богињави крас.

Слив се налази у зони умерено-континенталне климе, са извесним разликама између источног и западног дела. У западном делу слива осећају се утицаји панонске климе са вишим температурама, температурним амплитудама и мањом количином падавина. Ка источном побрђу и планинским странама, јачају утицаји планинске климе, температуре опадају а количина падавина расте.

У сливу Црнице нема метеоролошких станица које мере температуру ваздуха. Као начелну оријентацију температурних стања можемо користити податке метеоролошке станице у Ћуприји, која се налази око 8 km северно од Параћина. Најхладнији месец је јануар са просечном температуром од  $-0,32^{\circ}\text{C}$ , а најтоплији месец је јул са просеком од  $20,62^{\circ}\text{C}$ , средња годишња температура износи  $10,8^{\circ}\text{C}$ . У сливу су чести пролећни мразеви чија је граница мај (20. мај 1952. године). Јесењи мразеви почињу почетком новембра.

Читав овај предео има мало падавина. У сливу постоје две кишомерне станице на различитим надморским висинама, Параћин на 125 m и Доња Мутница на 230 m. Подаци се односе на тридесетогодишњи период осматрања, у интервалу од 1961. до 1990. након обраде добијени су следећи резултати:



*Просечна количина падавина (по месецима) у сливу Црнице*

| Мерна станица | Просечна количина падавина по месецима у mm |       |       |       |       |       |       |       |       |       |       |       | Σ   |
|---------------|---------------------------------------------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-----|
|               | I                                           | II    | III   | IV    | V     | VI    | VII   | VIII  | IX    | X     | XI    | XII   |     |
| Параћин       | 49,47                                       | 43,53 | 43,96 | 49,91 | 70,91 | 79,31 | 56,85 | 42,14 | 43,32 | 36,39 | 52,43 | 54,47 | 623 |
| Д.Мутница     | 53,13                                       | 46,95 | 49,42 | 59,37 | 76,91 | 87,20 | 64,81 | 40,45 | 50,98 | 37,95 | 53,39 | 52,14 | 678 |

Истичу се два максимума и два минимума, с тим што су изразитији пролећни максимум (јун) и јесењи минимум (октобар). Секундарни максимум је у децембру, а секундарни минимум је у августу.

Годишња варијабилност падавина у сливу је релативно ниска. На нивоу године, за обе станице, износи 0,17 и на основу тога може се очекивати стабилност падавина током године.

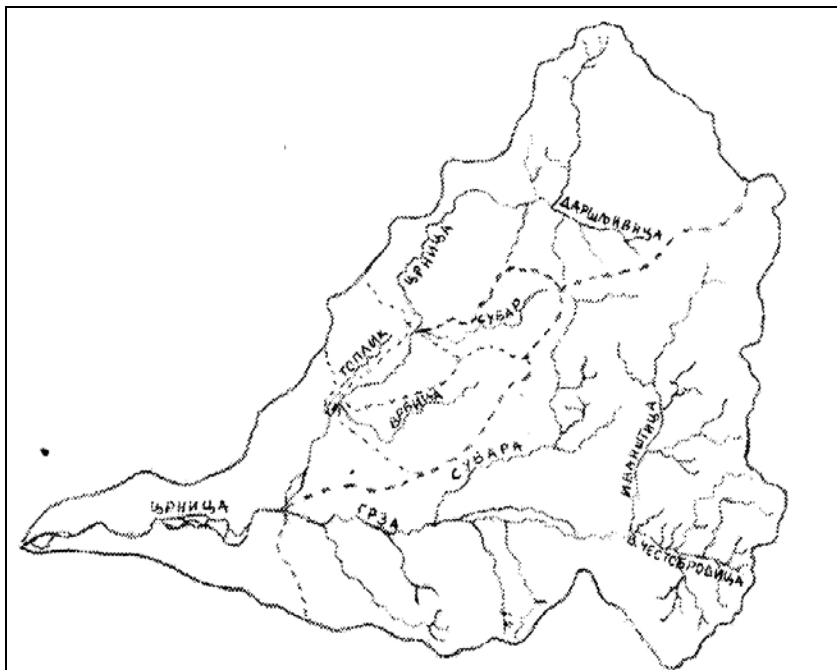
Обзиром да се количина падавина повећава са порастом надморске висине, то се у вишим деловима слива очекује већа количина падавина, тако је Б. Дакић израдио карту падавина за слив и израчунао да највиши делови слива примају више од 900 mm талога, а читава територија слива, просечно, 775 mm годишње.

Река Црница припада сливу Велике Мораве и главна је одводна артерија краја источно од Параћина, тј. западних падина Јужног Кучаја. На свом току дугом 31,8 km (са Даршљивицом), прима шест значајнијих притока првог реда, по Гравелијусу. Десне притоке првог реда су: Јабланичка река, Стубичка река и Топлик, а леве притоке првог реда су: Сувар, Врбица и Грза. Знатно је већи број притока другог и трећег реда, које припадају сливу Грзе. Тако су притоке Грзе првог реда са десне стране: Суvara и Иванштица, а са леве стране: Бресница, Петрушин поток и Мала и Велика Честобродица.

Извориште Црнице је у Сисевачком басену, на додиру кречњака и црвених пешчара, на 380 m. Међутим, воде које избијају на врелу Црнице припадају и другим сливовима, па је тако утврђена подземна пиратерија Црнице у односу на топографску припадност Некудовске реке из слива Раванице. Пиратерију су утврдили стручњаци Геозавода из Београда (17.11.1970. године), бојењем понора Некудовске реке. Обележени издански ток који се кретао фиктивном брзином око 0,0128 m/s, константован је на врелу Црнице у Сисевцу.

На потесу Пожара избија врело Црнице које је састављено од неколико јаких извора, који избијају из шест пећиница и пукотина и то за време максималног стања крашке издани. Од овог главног врела Црнице, које се зове Старо Врело, река се наставља још за 3,2 km ка истоку током Даршљивице. Издашност Старог Врела је бележена у

периоду 1977-1979. год. Максимална износи 1,35 m<sup>3</sup>/s (децембар 1978.), а минимална 380 l/s. Септембра 1980. регистрована је издашност од 280 l/s, што би одговарало нешто већој амплитуди колебања. Ово врело избија из два унакрсна раседа. У његовој близини налази се разбијено извориште термалних вода са четири појаве истицања. Температуре ових вода се крећу од 24,7°C до 29°C, а издашност им се креће од 15 до 20 l/s.



*Речна мрежа слива Црнице*

Долина Црнице је композитна. По њеном избијању, тече најпре кроз Сисевачки басен, а по изласку из њега створила је долину широку преко 500 m и дубоку преко 300 m, при дну се сужава 70-100 m. Након што изађе из ове долине Црница усеца, у „раваничком кречњаку”, дубоку Црничину клисуру, која се одликује укљештеним меандром. Ова клисура је дуга око 2.500 m и дубока око 320 m. Овде река бележи и највећи пад на свом току, тако да у Забрешко проширење улази на 250

m. Ово проширење је дуго око 1.000 m и широко, у просеку, око 300 m. У продужетку овог проширења је Забрешка клисура Црнице. Клисуре је дуга око 1.200 m а дубока око 160 m и састоји се од једног већег меандра. На овом делу прима већи број извора који се јављају на њеном уздужном профилу. Након што прими ток Сувар и изађе из Забрешке клисуре, Црница гради плићу долину кроз Давидовачки басен. У овом делу тока постоји група од десетак расутих извора, на око 200 m. Њихова издашност се процењује на 10-15 l/s. Правац даљег тока Црнице кроз Давидовачки басен је и даље СЗ-ЈИ, све док испред брда Чукар не прими Грзу, на 140 m. Одатле Црница тече правцем З-И, те кроз брдо Чукар гради типичан пример домне епигеније. Ова клисура је дуга око 1.000 m, а дубока око 180 m. По изласку из ове клисуре Црница тече управно ка Великој Морави и њена долина се лагано губи у алувијалној равни Велике Мораве. Ушће Црнице налази се на 120 m.

Црница је јака река и никада не пресушује, чак и када су највеће суше. За време великих пролећних киша има карактер праве планинске реке, а чести су и бујичарски таласи. Таласи поплаве и бујице јављају се као последица крчења шума и наносе велике штете привреди. После јаких киша набујају бројни потоци у сливу и тада носе много материјала, а раније се дешавало да бујице руше читаве куће. Укупна плавна површина у сливу Црнице износила је око 70 ha, а површина која је угрожена бујицама је била око 60 ha. Након предузетих хидротехничких радова угрожене површине су смањене.

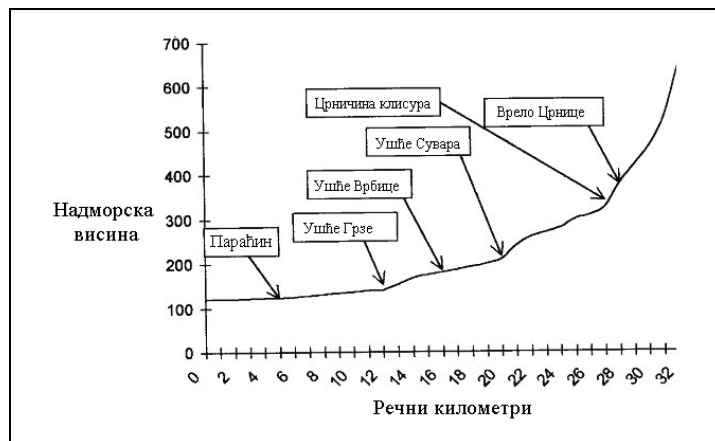
*Елементи речног тока Црнице са Даршљивицом и њених најзначајнијих притока*

|        | L (km) | Речни<br>km | h1<br>(n.v.) | h2<br>(n.v.) | h (m) | ϑ<br>(‰) | L min<br>(km) | K    |
|--------|--------|-------------|--------------|--------------|-------|----------|---------------|------|
| ЦРНИЦА | 31,8   | -           | 660          | 120          | 540   | 16,98    | 24,5          | 1,29 |
| ГРЗА   | 23     | 12          | 720          | 140          | 580   | 25,22    | 17,5          | 1,31 |
| ТОПЛИК | 3      | 15          | 220          | 180          | 40    | 13,33    | 3,6           | 1,25 |
| ВРБИЦА | 7      | 16          | 460          | 180          | 280   | 40,00    | 5,6           | 1,35 |
| СУВАР  | 6      | 20          | 640          | 200          | 440   | 73,33    | 5,2           | 1,27 |

Легенда: L - дужина реке, h1 -кота извора, h2 -кота ушћа, h - укупни пад, ϑ –просечни пад, L min – минимална дужина реке, K- коефицијент развитака речног тока

Црница без Даршљивице има укупни пад од 260 m, а просечан пад је 9,09%. Највећи пад је у Црничиној клисури и износи 16,6%, а најмањи у доњем току након што прими Грзу и износи 3,7%. Даршљивица има знатно већи пад, укупни пад јој је 280 m, а просечан 87,5%. Просечан пад на уздужном профилу Грзе и Иванштице износи

21,85%, а укупни 520 m. Просечни пад само Грзе је 9,42‰, а Иванштице 42,27‰. Просечан пад Суваре је 41,07‰, а укупни 460 m. Ниске вредности коефицијента развијености речног тока говоре да се ради о типично планинским рекама.



Уздужни речни профил Црнице са Даршљивицом

Најзначајнији елементи слива Црнице

|        | F<br>(km <sup>2</sup> ) | S<br>(km) | Ls<br>(km) | Bm<br>(km) | кр   | Df   | D    | Kš<br>(%) | iF<br>(‰) |
|--------|-------------------------|-----------|------------|------------|------|------|------|-----------|-----------|
| ЦРНИЦА | 338                     | 89        | 26,4       | 10,9       | 0,41 | 0,16 | 0,50 | 50        | 196,7     |
| ГРЗА   | 148,3                   | 68        | 18,6       | 8,0        | 0,22 | 0,28 | 0,58 | 70        | 186,2     |
| ТОПЛИК | 6,3                     | 12        | 3,3        | 2,9        | 0,58 | 0,15 | 0,16 | 10        | 50        |
| ВРБИЦА | 14                      | 19        | 8,8        | 2,0        | 0,20 | 0,07 | 0,14 | 20        | 100       |
| СУВАР  | 7                       | 16        | 6,5        | 1,7        | 0,18 | 0,14 | 0,14 | 90        | 271,4     |

Легенда: F - површина слива; S - дужина вододелница; Ls - просечна дужина слива; Bm - просечна ширина слива; кр - коефицијент пуноће слива; Df - честина водотока; D - густина речне мреже; kš - коефицијент пошумљености слива; iF - просечни пад речног слива.

Непосредни слив Црнице има површину од 162,4 km<sup>2</sup> и захвата највећу површину слива. На основу податка коефицијента пуноће слива могу се очекивати бурнији поплазни таласи и поводњи. У сливу се налази 54 водотока, па честина водотока (0,16) одговара планинским рекама. Густина речне мреже слива износи 0,50 km/km<sup>2</sup>, што је незнатно више од просека наше земље (0,46 km/km<sup>2</sup>), али и нешто нижи од наших

планинских терена са нормалном ерозијом (0,70 km/km<sup>2</sup>). Релативно велики просечни пад слива (196,7) даје могућност стварања бујичарских таласа.

За упознавање водостања реке Црнице коришћени су подаци РХМЗ у Београду који се односе на водостаје забележене у периоду 1961. до 1995. године. Кота „0” осматрања налази се у Параћину на 125,16 m.

*Месечна стања водостаја Црнице (1961-1995.)*

| Мерна станица | МЕСЕЧНА СТАЊА ВОДОСТАЈА |     |      |      |     |      |       |       |       |       |       |       |
|---------------|-------------------------|-----|------|------|-----|------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|
|               | I                       | II  | III  | IV   | V   | I    | VII   | VIII  | IX    | X     | XI    | XII   |
| Параћин       | -9,1                    | 3,2 | 17,3 | 18,6 | 7,1 | -3,2 | -13,0 | -21,3 | -22,8 | -23,6 | -19,9 | -11,5 |

Црница има плувио-нивални режим са централно-европском варијантом, са највишим водостајима у априлу, а потом у марту и мају и најнижим водостајима у октобру, па септембру. Црница највише воде добија у пролеће, од пролећних киша и отапањем снега. Висок водостај у марту проузрокован је снежницом која долази из нижих, централних, делова слива, а највиши априлски водостај последица је каснијег отапања снега у вишим деловима слива што је праћено пролећним кишама. Међутим, максимум падавина у сливу јавља се у јуну, али водостај тада опада. Разлог овој појави је биљни покривач који апсорбује знатан део падавина, затим коришћење воде за наводњавање пољопривредних култура, али и све више температуре које поспешују испаравање. Даљем нагло опадању водостаја погодује даљи пораст температуре (максимум у јулу 20,62°C), те су и губици воде већи, при чему се количина падавина нагло смањује. Опадање нивоа воде у реци наставља се све до октобра, када се бележи и најнижи водостај. То је последица смањења количине падавина, јер најмање падавина слив прими баш у октобру. Крајем октобра долази до јесењих падавина што се свакако одражава и на водостање реке, те ниво воде расте и током целе зиме је и у порасту све до свог максимума у априлу. Са падавинама то није случај, количина падавина од октобра до децембра расте, а затим опада до фебруара. У овом периоду долазе до изражаја крашки извори (врела) слива којима се река храни и који утичу на пораст нивоа воде у кориту, па зато у току зимских месеци водостај Црнице бележи пораст све до априла.

За анализу протицаја Црнице употребљени су подаци РХМЗ из Београда, који се односе на два мерна профила. Први мерни профил налази се у Параћину, након што Црница прими све своје притоке.

Период осматрања за овај профил износи 34 године (1961-1994), те доста добро одсликава протицај читавог слива Црнице. Други мерни профил налази се у селу Забрега и то пре ушћа свих значајнијих притока, те добро одсликава протицај саме Црнице пре него што прими Грзу, Сувар и Врбицу, које јој у многоме повећавају протицај. Подаци за мерни профил Забрега односе се на период од 12 година (1983-1994), пошто је овај мерни профил „новијег” датума. Након обраде добијени су следећи резултати:

*Просечне месечне вредности протицаја на профилу Параћин (1961.-1994.)*

| Протицај<br>у m <sup>3</sup> /s | МЕСЕЦИ |      |      |      |      |      |     |      |     |     |     |     |
|---------------------------------|--------|------|------|------|------|------|-----|------|-----|-----|-----|-----|
|                                 | I      | II   | III  | IV   | V    | VI   | VII | VIII | IX  | X   | XI  | XII |
| максимални                      | 8,3    | 16,2 | 23,6 | 20,3 | 23,0 | 18,7 | 9,5 | 3,4  | 3,4 | 2,9 | 3,5 | 9   |
| средњи                          | 2,8    | 4,7  | 7,4  | 7,5  | 5,4  | 4    | 2,5 | 1,1  | 1,1 | 1,1 | 1,8 | 2,7 |
| минимални                       | 1,5    | 2    | 2,9  | 3,1  | 2,1  | 1,7  | 1,1 | 0,7  | 0,6 | 0,7 | 0,9 | 1,2 |

*Просечне месечне вредности протицаја на профилу Забрега (1983.-1994.)*

| Протицај<br>у m <sup>3</sup> /s | МЕСЕЦИ |     |     |      |     |     |     |      |     |     |     |     |
|---------------------------------|--------|-----|-----|------|-----|-----|-----|------|-----|-----|-----|-----|
|                                 | I      | II  | III | IV   | V   | VI  | VII | VIII | IX  | X   | XI  | XII |
| максимални                      | 3,7    | 4,2 | 6,2 | 10,3 | 8,5 | 5,8 | 4,6 | 2,6  | 2,2 | 1,6 | 1,6 | 1,8 |
| средњи                          | 1,4    | 2,2 | 3,9 | 4,2  | 3   | 1,7 | 1,2 | 0,7  | 0,6 | 0,5 | 0,6 | 1,1 |
| минимални                       | 0,4    | 0,6 | 2,2 | 1,6  | 1,1 | 0,6 | 0,4 | 0,3  | 0,3 | 0,3 | 0,3 | 0,3 |

Може се закључити да годишњи ток протицаја прати годишњи ток водостаја са максимумом и минимумом у истим месецима. На овакво стање утичу исти разлози као и код водостања.

У горњем делу тока протицај Црнице износи просечно 1,77 m<sup>3</sup>/s. Низводно се благо приметно повећава јер нема већих притока до Грзе. Највише воде у Црницу уноси Грза, око 1 m<sup>3</sup>/s, а након што прими Грзу протицај се нагло повећава. У доњем току реке, код Параћина, протицај Црнице је највећи и просечно износи 3,52 m<sup>3</sup>/s, да би се надаље смањивао и на ушћу у Велику Мораву достигао 2,5 m<sup>3</sup>/s.

Све веће потребе за водом захтевају да се боље упознају водни ресурси како би се вода најрационалније искористила. Такве могућности пружа проучавање водног биланса, односа између добитака и губитака воде, тј. падавина на једној и отицања и испаравања на другој страни.

За израчунавање отицаја, потребни су подаци о средњој количини падавина у сливу до одређеног мерног профила. Средња годишња количина падавина за слив Црнице до Параћина износи 770 mm, а до Забреге 831 mm. До података смо дошли користећи градијенте пораста

количине падавина са профила Ћуприја (123 m) – Сењски рудници (600 m), који су доста поуздани због велике разлике у надморској висини. Резултати су доста занимљиви и приказани у табели.

*Вредности отицаја у сливу Црнице*

| Мерни профил | Елем. отицаја | МЕСЕЦИ |      |       |       |      |      |      |      |      |      |      |      |
|--------------|---------------|--------|------|-------|-------|------|------|------|------|------|------|------|------|
|              |               | I      | II   | III   | IV    | V    | VI   | VII  | VIII | IX   | X    | XI   | XII  |
| Параћин      | q             | 8,7    | 14,5 | 22,5  | 23    | 16,5 | 12,1 | 7,5  | 3,3  | 3,3  | 3,5  | 5,6  | 8,3  |
|              | Y             | 23,3   | 35   | 60,4  | 59,5  | 44,3 | 31,3 | 20,2 | 9    | 8,5  | 9,3  | 14,4 | 22,2 |
|              | C             | 0,4    | 0,7  | 1,1   | 0,9   | 0,5  | 0,3  | 0,3  | 0,2  | 0,2  | 0,2  | 0,3  | 0,4  |
| Забрега      | q             | 21,4   | 34,1 | 61,6  | 46,8  | 27,3 | 19,7 | 11,4 | 9,2  | 7,7  | 9,9  | 18,1 | 28,1 |
|              | Y             | 57,4   | 82,6 | 183,5 | 121,3 | 73,2 | 51   | 30,6 | 24,7 | 19,9 | 26,5 | 46,9 | 75,3 |
|              | C             | 0,8    | 1,4  | 2,9   | 1,7   | 0,8  | 0,5  | 0,4  | 0,4  | 0,3  | 0,7  | 0,8  | 1,1  |

Легенда: q – специфични отицај (l/s/km<sup>2</sup>); Y – висина отицаја (mm); C – коефицијент отицаја

У сливу Црнице до Параћина отекне 43% укупне годишње количине падавина и то нешто више површински (53%) него подземно (47%). Због веће количине падавина и већег нагиба терена у делу слива до Забреге, отицај је доста већи и износи 95%. Овако високе вредности коефицијента отицаја сигурно нису последица само повећане количине падавина, већ и непоклапања топографске са хидрографском вододелницом, па се веће количине воде са Кучаја дренирају подземно ка врелу Црнице. Зато и неки месеци у години имају коефицијенте отицаја веће од 1, као што се тој апсолутној вредности приближава и годишња вредност коефицијента отицаја, а то је у нормалним околностима немогуће. Када се узму у обзир месечне вредности коефицијента отицаја, највише воде у сливу до оба мерна профила отекне у марту, а најмање у септембру.

Савремене величине водног биланса укључују и инфилтрацију, површински и подземни отицај, коефицијенте отицања, испаравања, инфилтрације и храњења реке подземним водама, затим се мора водити рачуна о количини воде која се користи у привреди и за снабдевање становништва и води која се враћа у реку након употребе, затим о променама резерви влаге у тлу и променама резерви подземних вода. Подаци из претходне табеле су још занимљивији ако наведемо податке до којих је дошао М. Оцокољић проучавајући водне билансе притока Велике Мораве: коефицијент испаравања – 0,50; коефицијент инфилтрације – 0,73; коефицијент храњења реке подземним водама – 0,31.

Водоснабдевање Параћина врши се са врела Грзе. Доскора је ово врело подмиривало потребе Параћина за водом. Данас је у плану

изградња акумулације „Забрега” на Црници, код села Забрега, тиме би се побољшало водоснабдевање Параћина водом. Ова акумулација би обезбедила гравитационо дотицање воде и требало би да допуњава недостатак воде из врела Грзе, а осим тога регулисао би се и ток саме Црнице, јер је она и данас дивља река склона поплавама.

У сливу доста воде отекне, много испари а знатан део се инфилтрира и одлази у подземне резервоаре воде, зато су на подручју слива вршена истрживања лежишта крашких изданских вода у циљу побољшања водоснабдевања и утврђивања резерви и значаја појединих лежишта воде. У сливу су утврђена три лежишта крашке изданске воде. То су слив Раванице и Црнице, делимично истражен и регионалног значаја, Самањак, непотпуно истражен и регионалног значаја и Баба делимично истражен и локалног је значаја.

Могућности водоснабдевања Параћина и околине су доста велике, али су неопходна већа улагања, посебно ако се има у виду квалитет воде.

Квалитет воде на врелима у сливу је одличан. У вишим деловима слива заступљена је природна вегетација. То су области са најквалитетнијом водом, па су у овим областима сви водотоци у I класи, богати кисеоником и пастрмкама. Што се више иде ка ушћу вода губи на квалитету, најпре због бављења сточарством локалног становништва (испирањем обора, торова и штала), а затим, у Давидовачком басену, од пестицида који у реку доспевају кишницом и подземним водама. Највеће загађење Црница има по изласку из Параћина, када прими отпадне воде индустрије и градске канализације. Иако сва индустријска постројења имају уграђене пречистаче воде, вода у Црници зна понекад да буде и сива, а локално становништво тврди да та појава потиче од Српске фабрике стакла и тада при нижим водостајима прелази у водотоке IV класе.

По својим физичким карактеристикама изданске воде из врела Црнице у Сисевцу, врела Грзе, врела Цвета Петка у Извору и извора у селу Лешје су бистре, безбојне, без мириса и укуса. Само после обилних падавина долази до њиховог замућења. Њихове температуре имају следеће вредности: врело Црнице 9°C, врело Грзе 9,6°C, врело Св. Петка 10,4°C и извор у селу Лешје 14,8°C.

У погледу хемијских карактеристика може се константовати следеће: воде са сва четири изворишта по свом хемијском саставу су одговарајуће за људску употребу. Воде врела Црнице и Грзе су мало минерализоване ( $M < 0,4 \text{ g/l}$ ).



*Минерални састав воде врела Црнице и Грзе*

| ВРЕЛО  | ИСПИТИВАНА КОМПОНЕНТА mg/l |                  |                  |                 |                               |                               |                              |        |
|--------|----------------------------|------------------|------------------|-----------------|-------------------------------|-------------------------------|------------------------------|--------|
|        | Na <sup>+</sup> +K         | Ca <sup>2+</sup> | Mg <sup>2+</sup> | Cl <sup>-</sup> | HCO <sub>3</sub> <sup>-</sup> | SO <sub>4</sub> <sup>2-</sup> | NO <sub>3</sub> <sup>-</sup> | M      |
| ЦРНИЦА | 18,63                      | 130,87           | 5,51             | 10,63           | 397,72                        | 14,00                         | 5,51                         | 383,74 |
| ГРЗА   | 18,90                      | 92,00            | 4,90             | 14,20           | 305,50                        | 11,80                         | 10,60                        | 302,60 |

Осталих једињења и елемената има незнатно. Нису забележени трагови инсектицида, као ни хербицида. Осим тога нема ни бактерија: колиформних, аеробно мезофилних, стрептокока и протеус врсте. Након радиолошке анализе воде установљена је укупна алфа активност < 0,1 Bq/l и укупна бета активност < 1 Bq/l код свих изворишта.

Реакција воде (pH) је следећа: врело Црнице 7,56; врело Грзе 7,50; врело Св. Петка 7,60 и врело у Лешју 7,80. Дакле, ради се о благо алкалној реакцији. Тврдоћа воде (dH) за следећа врела износи: врело Црнице 17,89; врело Грзе 14,00; врело Св. Петка 17,50 и за врело у Лешју 15,80.

**Горан Милић**

## ШАРГАН И МОКРА ГОРА – ПРЕДЕО ИЗУЗЕТНИХ ОДЛИКА

Предео Шаргана и Мокре Горе у западној Србији, између Таре и Златибора западно од Ужица, представља простор изворне или минимално измењене животне средине са разноврсним природним и антропогеним туристичким вредностима. Са изградњом прве музејско-туристичке пруге уског колосека у Србији (од августа 1999. до октобра 2002.), популарно назване „Шарганска осмица”, почиње интензивнији развој туризма и иницијатива за стављање под заштиту читавог комплекса. Завод за заштиту природе Србије завршио је у јануару 2005. године Студију заштите ширег простора око Шарганске пруге као Предела изузетних одлика „Шарган - Мокра Гора”. Студија представља стручно-документациону основу за израду акта о заштити, који је Влада Републике Србије донела крајем маја 2005. године.

**Положај.** Подручје Шаргана и Мокре Горе налази се у југозападној Србији, у Златиборском округу. Припада општини Ужице, њеном најзападнијем делу који се граничи са Републиком Српском (Босном и Херцеговином), односно општином Вишеград. Обухвата простор планине Шарган (1.167 m), мокрогорску и мањи део креманске котлине између планина Таре (1.544 m) и Златибора (1.359 m), као и реке Камишину, Братешину, Бели и Црни Рзав, са насељима Мокра Гора, Котроман, Кршање, Пањак и Витаси.

Географски посматрано, овај предео у односу на територију средишње Србије, као и на целокупан простор Републике Србије, има периферан положај са израженом приграничном позицијом. Ову неповољност ублажавају релативно добре саобраћајнице које обезбеђују добро комуницирање на широком простору Златиборског округа, па и са суседном Републиком Српском и Федерацијом Босне и Херцеговине. Кроз Шарган и Мокру Гору пролази међународни магистрални путни правац Е-761 који упореднички пресеца средишњу Србију, Босну и Херцеговину и Хрватску повезујући југоисточну са западном Европом. Од девет трансевропских путних коридора (Е или ТЕМ), који пролазе кроз нашу земљу, Е-761 код Вишеграда прелази из Републике Српске

(БиХ) у Србију и иде од Мокре Горе преко Ужица, Пожеге, Чачка, Краљева, Крушевца и Параћина до Зајечара и даље ка Бугарској и Румунији. На тридесетак километара од Мокре Горе, кроз Бранешко поље, пролази најзначајнији путни (Е-763) и железнички (пруга Београд-Бар) саобраћајни правац, који повезује источни део централне Европе преко Београда, Ужица, Златибора, Пријепоља и Подгорице са Црногорским приморјем. Непосредна близина афирмисаних туристичких центара Златибора, Таре и Вишеграда са реком Дрином, као и аеродрома „Ужице” на Пониквама, такође, доприноси повољном саобраћајно-туристичком положају Шаргана и Мокре Горе.



*„Шарганска осмица” (фото М. Симић)*

Предео Шаргана и Мокре Горе са разноврсним и очуваним природним вредностима представља препознатљив амбијент кроз који пролази туристичка пруга уског колосека (760 mm), надалеко позната „Шарганска осмица” по јединственом техничком решењу савладавања великог успона на малом растојању у облику диновске осмице (воз три пута пролази кроз исту географску тачку). Осим пруге и већи број старих локомотива и вагона су заштићени као споменици техничке културе (14 експоната са статусом културних добара), што овај простор чини јединственим музејом под отвореним небом и изузетном туристичком атракцијом.

**Природне одлике.** Природне вредности Шаргана и Мокре Горе су бројне и разноврсне, од геоморфолошких, климатских и хидрографских до биогеографских. Рашчлањеност рељефа изражена је дубоко усеченим речним долинама, високо уздигнутим планинским врховима и високим планинским котлинама. Висинска разлика од 1059 метара између најниже тачке у Котроману (485 m) и највише на Зборишту (1.544 m) даје Шаргану и Мокрој Гори природне вредности и лепоту предела јединствене пејзажне целине.

Клима је умерено-континентална са израженим планинским и субпланинским варијететима. Зиме нису јако хладне, а лета су свежа и пријатна, што је за туризам веома значајно.

Простор Шаргана и Мокре Горе је богат водом, а хидрографске потенцијале чине подземне воде, извори и врела, већи и мањи речни токови и термоминералне воде. Речну мрежу Мокре Горе чине Камишина, Бели и Црни Рзав и њихове притоке, а Кремана изворишни крак Ћетиње – Братешина, Коњска река, Ужички поток и низ мањих речица и потока. Туристичке вредности ових водотока су клисурасте долине са брзацима, водопадима (Велики и Мали Скакавац на Камишини) и пејзажно интересантним предеоним целинама, квалитет воде I категорије и богатство рибљег фонда, што је значајно за развој спортско-рекреативног, риболовног и екотуризма.

Посебно обележје и вредност Мокре Горе и Шаргана су многобројни извори бистре, планинске воде, као и лековити термоминерални извори. У долини реке Камишине уређена су и заштићена два, од неколико лековитих извора „беле воде” у Мокрој Гори. Најпознатији је извор назван „Вода Св. Јована Крститеља” који припада групи веома ретких вода у свету, а други је извор „Чесма”, који садржи доста лековитог селена. На основу извршених физичко-хемијских анализа установљено је да „Вода Св. Јована Крститеља” припада групи алкалних вода и са рН вредношћу од 11,5 заузима високо пето место од само 15 досад откривених оваквих извора у свету. Ови термоминерални извори су веома значајни балнеолошки потенцијали и основа за развој бањско-лечилишног и здравственог туризма.

Разноврсна структура педолошког покривача, одговарајуће карактеристике климатских елемената, морфологија терена и други услови, омогућили су формирање разноликог биљног и животињског света Шаргана и Мокре Горе. То је изразито шумска област, а посебно су значајне и атрактивне чисте и мешовите шуме црног и белог бора. Изузетно флористичко богатство предела чини присуство више од 700

врста васкуларне флоре, што је 22% укупне флоре Србије, од којих су 6,2% ендемични и субендемични таксони. Туристички је најатрактивнија Панчићева оморика на јужним падинама Таре, терцијарни биљни реликт са пирамидалним хабитусом. На месту званом Јејињак, на Зборишту, налази се циновска јела висока 50,5 m, пречника 1,3 m, те је највеће стабло у Србији и међу већим у Европи.

Разноврсне биљне заједнице омогућиле су и развој разноврсне фауне. Посебно је вредна орнитофауна са 60 регистрованих врста, од којих су 29 природне реткости. Одговарајући станишни услови и ретка настањеност виших делова Шаргана и Мокре Горе омогућили су егзистенцију бројних врста ловно интересантне дивљачи: медведа, вукова, дивокоза, срна, куна, лисица, зечева, дивљих свиња, дивљих мачака и других мањих сисара. Бели и Црни Рзав, Камишина и Братешина, као и други водотоци у микрорегиону, богати су пастрмком, кркушом, кленом, липљаном и другим врстама рибе. Богат животињски свет је од великог значаја за ловни и риболовни туризам, не само у националним, него и у интернационалним оквирима.

**Антропогене вредности.** Предео Шаргана и Мокре Горе са разноврсним и очуваним природним вредностима представља препознатљив амбијент кроз који пролази туристичка пруга уског колосека (760 mm), надалеко позната „Шарганска осмица” по јединственом техничком решењу савладавања великог успона на малом растојању у облику циновске осмице (воз три пута пролази кроз исту географску тачку). Осим пруге и већи број старих локомотива и вагона су заштићени као споменици техничке културе (14 експоната са статусом културних добара), што овај простор чини јединственим музејом под отвореним небом и изузетном туристичком атракцијом.

Осим већ чувене „Шарганске осмице”, од антропогенних вредности Шаргана и Мокре Горе, народно неимарство представља посебну туристичку вредност, јер се кроз специфична решења спољашње и унутрашње архитектуре манифестује богато етничко наслеђе и индивидуално обликовано народно градитељство. Сеоска насеља су разбијеног типа (Витаси, Мокра Гора, Кршање, Котроман и Пањак), у којима је карактеристична кућа брвнара „осањанка” и већи број мањих грађевина (вајати, млекари, амбари, качаре, кошаре, душаре...), прилагођених снази и могућностима старог села. Знање и вештина с којом је обрађено дрво, основни и уз камен често и једини грађевински материјал, достигли су висок степен, што је ова мала и скромна здања сврстало у ред значајних градитељских остварења.

Изванредан пример ових остварења су мокрогорски засеоци Милекићи, Миковићи и Турудићи. Милекићи у целости, а Миковићи и Турудићи делимично, представљају жива етно-села под отвореним небом.



*Милекићи – живо етно село (фото М. Симић)*

Редитељ Емир Кустурица, амбасадор УНИЦЕФ-а, после двогодишњег боравака и снимања филма „Живот је чудо” изградио је културни центар кроз филмско етно-село „Дрвенград” на брду Међавник изнад Мокре Горе. Сви објекти су аутентичне брвнаре из овог краја пренете на локацију у скелету, а тргови и улице су поплочани железничким дрвеним праговима. До сада су изграђени црква, ресторан, посластичарница, биоскопска сала, галерија, продавница сувенира и неколико брвнара за боравак гостију и полазника будуће УНИЦЕФ-ове филмске школе.

**Заштита и развој.** У амбијенту разноврсних и очуваних природних вредности, специфично споменичко наслеђе и традиционалан начин живота локалног становништва одређују простор Шаргана и Мокре Горе као посебан за трајну заштиту и одређују правце његовог развоја, међу којима је туризам примарна делатност. Сви садржаји и укупна намена овог простора су у функцији туризма, одмора и рекреације.

Предео Шаргана и Мокре Горе поседује природне и антропогене вредности које му дају својство природног добра и испунио је све услове за стављање под заштиту у складу са Законом о заштити животне

средине, а према Студији заштите Завода за заштиту природе Србије, што је реализовано доношењем акта о заштити као Предела изузетних одлика „Шараган – Мокра Гора” одлуком Владе Републике Србије крајем маја 2005. године. „Шарганска осмица” је препородила цео крај и постала најатрактивнија музејско-туристичка железница у Европи, а сигурно и међу најатрактивнијим у свету. Даљи развој овог простора без приоритетних програма и планова није могућ, јер постоји врло реална опасност да се дивљом, не планском градњом и стихијом, уништи садашња концепција и имиџ, који је доживео ласкава признања како у земљи, тако и у иностранству. Генералним планом ревитализације коридор Шарганске пруге од Шарган-Витаса до Мокре Горе у дужини 13,5 km и у ширини пруге од 100 m на отвореним деоницама, односно у зонама станица и стајалишта, заштићен је планским наменама и садржајима у функцији туризма, одмора и рекреације.

Развој смештајних, као и стамбених капацитета на простору Шаргана и Мокре Горе планираће се у оквиру постојећих насеља и заселака са типом градње који је традиционалан у овом крају, а у плану је да идејни пројекат куће „типа Мокра Гора” буде поклон будућим градитељима. Такође, на улазу у Мокру Гору планиран је Визиторски центар са Туристичким удружењем Мокра Гора, са задатком да организују јединствену туристичку понуду и развију концепт Green hotela за који је Министарство трговине и туризма већ дало сагласност.

Концепт одрживог, еколошки усмереног и контролисаног развоја представља изазов и реалну будућност за туристичку привреду Шаргана и Мокре Горе. Афирмацијом концепта интегралног и одрживог развоја, чије најважније компоненте чине производња биолошки квалитетне хране, развој одговарајућих видова туризма и мале привреде, на овом простору ће се битно подстаћи позитивни процеси економске, демографске, социјалне и културне ревитализације сеоских средина, што је од дугорочног и приоритетног стратешког значаја за овај простор, Ужички регион, као и за Републику Србију.

Усвајањем закона о туристичким железницама и изласком „ћире” на Дрину у току 2007. године, изградњом мањих скијалишта и смештајних капацитета, значајно ће се обогатити туристичка понуда не само музејско-туристичких железница у Мокрој Гори, већ и познатих планинских туристичких центара Таре и Златибора, као и историјски чувеног Вишеграда на реци Дрини.

**Мр Драган Ђ. Обрадовић**

„Од њених језера је најлепше Биоградско језеро,  
можда најлепше од свих малих језера  
на Балканском полуострву.”  
(Јован Цвијић)

## НЕКИ ПРОБЛЕМИ У НАЦИОНАЛНОМ ПАРКУ „БИОГРАДСКА ГОРА”

Од укупне површине Црне Горе (13.812 km<sup>2</sup>), националним парковима, припада 908 km<sup>2</sup>, или 6,26% укупне територије, што је изнад светског просека, и одлично се уклапа у настојања, да се Република развија као еколошка држава.

Од укупне, законом заштићене површине Црне Горе, коју чине 49 природних добара, национални паркови обухватају 66%. Укупно заштићени простори Црне Горе чине 9,7% њене територије.

С обзиром на то да је површина паркова, у односу на површину државе, изнад светског просека, на себи својствен начин утиче на низ појава, процеса и делатности.

Ради се о једном од најстарих заштићених простора на свету, који је привукао пажњу бројних домаћих и светских научника.

Мало је места у Европи, на којима су природне лепоте тако јединствене, као што је Бјеласица, односно Биоградска гора. Велики број ендемских врста, које се налазе на планини, значајан су део ендемитета Балкана. Бистра и чиста планинска језера, разнолики биљни и животињски свет, довољан су били разлог за проглашење националним парком. Под Бјеласицом тече и Тара – једна од најчистијих река света, чији је кањон најдубљи у Европи, а део њеног тока, уврштен је у светску баштину, под окриљем УНЕСКО-а.

Основни мотив оснивања Националног парка „Биоградска гора”, био је присуство једне од три последње прашуме на територији Европе. Преостале две су Перућица у близини Сутјеске, у шумско-господарској заједници „Зеленгора” Маглић, у Босни и Херцеговини и Беловешка пушћа у Пољској.

Прашума је јединствен кутак нетакнуте природе у којој се сви природни процеси одвијају сопственим током, које човек не омета. Више од једног века овај парк се налазио у режиму високе заштите.



У ери интензивне експлоатације природних богатстава, урбанизације, аерозагађења и буке, заштита природне средине требало би да буде основни императив, који је нажалост, у парку најчешће само декларативан, иако је свестрана и суштинска заштита човекове средине, данас, насушна потреба.

Најзначајнија потреба заштите је унапређење природних и антропогених вредности националних паркова, а туризам у њима је најосетљивији, јер изазива низ нежељених, често тешко предвидивих процеса, који неретко доводе до деструкције. Лако и често се забораве неекономске функције туризма.

Потребно је тежити таквој просторној и временској организацији, и активности у нашим националним парковима, која не би пореметила вековима установљене, осетљиве и еволутивне, еколошке односе. Све акције, морају бити у функцији повратка природи.

### **Проблеми у „Биоградској гори”**

Иако се национални парк „Биоградска гора” сврстава у ред најрепрезентативнијих паркова европског типа, и то што је природа и заштита Парка, на много већем степену, него на другим деловима Црне Горе, јављају се одређени проблеми, који указују на одређену пажњу, да се Парк мора и даље чувати, и на одређен начин заштити, јер, ако се у догледно време не буде водило рачуна, појавиће се несагледиве последице националног, па и ширег значаја.

Међу најлепшим лимнолошким објектима на Балкану јесу планинска језера Црне Горе. Бјеласица их има шест. Проф. др Стеван Станковић, у незаобилазној монографији „Планинска језера Црне Горе”, посебну пажњу посвећује бјеласичким језерима, а међу њима Биоградском језеру. Према истраживањима из 1975. године, дужина, при водостају од 650 cm, је 87 m. Максимална ширина је 410 m. Смештено у терминалном басену, одликује се сложеном конфигурацијом дна. Дубина је 12,1 m а површина 228.500 m<sup>2</sup>. Међутим, језеро је било много већих димензија, него данас. Оно, дакле, полако нестаје.

Биоградско језеро је у одмаклој фази еволуције. Његов североисточни део, непрекидно се смањује. На то првенствено утиче Биоградска ријека, која засипа великом количином вученог материјала, испуњавајући језерски басен, смањује простор за акумулацију воде, те је језеро све плиће и мање површине. Једним делом језеро лежи на

кречњаку. С друге стране, језерска вода се губи отоком Језерштице, понирањем и испаравањем. Пuteви губљења воде су тројаки: највеће количине се губе кроз прелине, пукотине и карстне канале – кроз саме кречњаке.

Постоји више начина на који отиче вода из језера што отежава проблем његове заштите. Притоке језера су Биоградска ријека (дужине 7.960 m) и поток Бендовац, а отока Језерштица.

Проблем санације и валоризације језера веома је сложен и комплексан. Из Управе НП, упозоравају, да проблем санације није непознаница. Чланови југословенског геолошког друштва су педесетих и шездесетих година интензивно проучавали дно језера, у циљу проналажења најадекватнијег решења.

Очување високог водостаја, током летњих месеци једино је могуће, постављањем бетонских завеса кроз моренску пречагу. Тиме, бетон не би угрожавао животну средину, а у великој мери би спречио отицање воде.

Биоградско језеро је комплементарна вредност националног парка. Језеро и његова околина, чине најприступачнији и најпосећенији део НП „Биоградска гора”, и с повољаним саобраћајним положајем, још више потенцира неопходност предузимања потребних радова на заштити језера.

Парк обилује ретким природним лепотама. Прашумски комплекс јединствен је на овим просторима, и један од последњих у Европи. Поједина стабла, стара су више од 400 година, висине су неколико десетина метара. У Парку, у шумским заједницама, има 25 биљних заједница, 86 дрвенастих врста биљака и више од 220 биљака. Међутим, велики проблем је сушење стабала дрвећа.

Др Милосав Анђелић, научни сарадник Биотехничког института, из Подгорице, истраживао је утицај гљиве *Heterobasidion annosum* на сушење стабала јеле и смрче на подручју НП „Дурмитор” и „Биоградска гора”.

Последњих неколико година запажена је појава сушења стабла у Биоградској гори. Шуме НП „Биоградска гора” биле су највише очуване, за разлику од осталих делова Црне Горе. Међутим, почела су да се појављују оштећена стабла која почињу да се суше. Без обзира на то, што је велики број научника претпостављао да је примарни узрок аерозагађење, неки су сматрали да су последњих година евидентне промене климе. Али, највећи број фитопатолога, сматра, да је у процесу сушења шума много већи утицај штетних биотичких фактора, тј. пре

свега патогених гљива и штетних инсеката. За примарни чинилац пропадања стабала на овим просторима, сматра се гљива *Heterobasidion annosum*.

Проучаване су састојине јеле на подручју НП „Биоградска гора” – од почетка 1996. до краја 2000. године. Циљ истраживања је да се изучи утицај ове гљиве на сушење јеле и смрче у условима где су оне делимично појављивале (простор Дурмитора) и у условима, где су биле под потпуним природним режимом (простор Биоградске горе).

У Парку, гљива *Heterobasidion annosum* не причињава веће штете, што је директна последица чињенице, да је (у прашумском резервату), био искључен утицај антропогеног фактора – никада нису вршене сече.

Проучаван је значај штете патогене гљиве *Heterobasidion annosum* на смрче и јеле. На ово је имало утицаја, што се у Биоградској гори јављају састојине јела и букава, а на подручју НП „Дурмитор” састојине јела и смрча (буква је на напад гљиве отпорнија, а смрча осетљивија). Међутим, и поред тога, пресудни утицај је имао човек, који у прошлости после сеча никада није вршио заштиту пањева.

Утицај гљиве се не може потпуно елиминисати, али се може успорити брзина њеног ширења, и тако се дати шанса шуми, да за дужи временски период, природним путем, формира отпорне популације.

Гљива је локализована на појединим локалитетима Урсуловачког језера. Једина заштита је да се пањ попрска, истретира, заштититним средствима.

Међу гљивама које причињавају највеће штете у састојинама у НП „Биоградска гора”, свакако је *Armillariella ostoyae*, која проузрокује трулеж корена и сушење стабала. Многи аутори наводе да се ова гљива најчешће јавља у загађеним, пре него у чистим састојинама.

Бјеласица није била станиште јелена. Али, у години пред оснивање Парка, 1951. године, унете су четири женке и два мужјака, а 1952. године, још три женке и два мужјака, који су сви олањени 1951. године. Донесени су из Беља, и укупно једанаест грла јеленске дивљачи, почело је да живи у Биоградској гори. Вишегодишњим посматрањем, утврђено је, да је јелен алохтона врста, и да изазива поремећај природног уравнотеженог биланса у прашумском резервату Парка, као основни феномен тог НП. У типу паркова, којим припада „Биоградска гора”, заштита свих његових обележја је основна одлика, при чему није дозвољено уношење било којих алохтона. Иако се на том проблему, систематски радило, ни данас, у потпуности, јелени нису напустили Парк.

Бјеласица и НП „Биоградска гора” стедиште су значајног броја ендемита Балкана. Бројни европски ботаничари и научници светског гласа, убрајали су Биоградску гору у најинтересантније ботаничке дестинације. Изузетно богат биљни и животињски свет, указује на велику потребу за њиховим осматрањем.

Од флоре, издвајају се столетне шуме. Природни феномен је велико стабло молике, око Урсуловачког језера, затим стабла бреста, који је на овом простору виталан, док је у шумама Европе изумро, као и балкански ендемит, планински јавор (*Acer heldreichii Orph.*).

Због очуваности старих букових, буково-јелових, јасенових, јаворових и др. шума, национални парк има карактер циновског природног термостата.

У подгорини Биоградске горе, својим шишаркама, пажњу привлачи аутохтона пузавица хмељ и жбунови дивље рибизле, црвених бобица.

Гљиве се углавном чупају с кореном, што знатно утиче на њихову популацију.

Линцуру (*Gentiana lutea subsp. szmphiandra*) је у Парку, као и на целој територији Црне Горе, забрањено копати.

Међу ретким биљкама је и вулфенија, која је описана пре седамдесетак година, а чији се налаз после тога није потврдио.

Према закону, заштићени су бор кривуљ, тиса и планински јавор, а од дрвенастих жбунића: брукенталије и ликоподијума, јеремичак, дрвенасти котрљан, разне врсте орхиса и фриса.

Од фауне, посебну пажњу привлачи тритон (даждевњак, пешут, мрмољак) – *Triturus montenegrinus*, који је аутохтон.

У последњих десетак година, на Биоградском језеру се гнезди и патка глувара *Anas platyrhynchos*, а регистрована је и на другим језерима у Парку.

Заштићени су шумски мрави (*Formica rufa*), носорожац (*Oruictes nasicornis*) врста тврдокрилаца, јеленак (*Lucanus cervus*), који насељава листопадне шуме, а од лептира – аполонов лептир, ластин реп и једарце.

Биоградска гора, заједно с Бјеласицом, на граници између XIX и XX века, била је орнитолошки изузетно богат објекат, с обиљем планинских птица, које су данас ретке, проређене, а неке чак и нестале из фауне Црне Горе. Ту своју особину, Биоградска гора, сачувала је до данас, како је и овде присутно опште смањење бројности птица, карактеристично за савремени свет.

Орнитолози и припадници удружења посматрача птица – *Bird watching*, до сада су регистровали 150 врста птица. Међу ретким су велики тетреб, ушата шева, ђубаста, жута и плава сеница, бргљез, детлић, зеба, чешљугар.

Преко Бјеласице, прелази коридор сеоба птица са севера на југ. Прелећу их дивље гуске и ждралови, приликом пролећних и јесењих прелета.

Како стручњаци оцењују, Биоградска гора је погодан локалитет за постављење и дугорочно деловање осматрачке орнитолошке станице, што је предуслов за очување значајног дела популације.

Бјеласица, као ретко која планина, обилује катунима сточара појединих села колашинске, беранске, бјелопољске и мојковачке општине. У контактної зони Парка, су катуні: Врањак, Слађевац, Голеш, Суводо, Оцка, Врагодо, Руна, Рива...

На Бјеласици, катунско сточарство има дугу традицију, иако више у прошлости, но данас. Бјеласица је једна од центара летњег катунског сточарства.

Боровница (*Vaccinium myrtillus*), право је природно благо за катуњане, који у периоду лета, за сопствене, али и потребе продаје, уберу и по неколико тона боровница. Искусни и упорни берачи, за један дан, могу да уберу највише тридесетак килограма. Међутим, довитљиви људски ум је себи успео да смисли справу за брање боровница – гребен, чешаљ. Иако се научници противе коришћењу средстава за брање боровнице, и тврде да су *боровњаци угрожени претераном експлоатацијом и коришћењем примитивног оруђа за бербу*, становништво приградских и сеоских атара, велики део својих годишњих прихода остварује (или им је чак једини приход, поред брања печурки), управо брањем боровница. Неки примери из праксе говоре управо о томе да се брањем, боровница гребеном, освежава боровњак, као што је од користи потресивање воћки ујесен. С обзиром на то да није спроведено истраживање, оцене о штетности брања овог шумског воћа делују паушално.

Проблеми се јављају, када локално становништво, неплански сече шуме, у близини контактне зоне, а нарочито што, после сече, не изврше заштиту посечених пањева.

Катунско сточарство је делимично замењено боравком у катунима ради брања боровница, скупљања печурака или шумског воћа, али и одмора и рекреације у току летњих месеци.

Посебну пажњу би требало усмерити на ширење катуна и експлоатације природних богатстава до контактне зоне парка. Иако је, туристички посматрано боравак на планини све више и више потребан људима, не сме се ни на који начин угрозити природна равнотежа.

Надомак парка, на локалитету Дуловине, подигнута је прва ботаничка башта планинске флоре Црне Горе. Њени оснивачи Данијел и Вера Винчек, у великој мери су сачували део потенцијално изгубљене флоре. У последње време, јавља се потреба за још неколико ботаничких башти, где би се и даље водила борба за очување планинске флоре.

Последњих деценија, јавља се велика потреба да се Биоградско језеро и Биоградска гора приближе туристима и буду центар туризма овог дела Црне Горе. Међутим, Парк је полифункционалан и вишенаменски, законом заштићена природна површина, те је свођење само на туризам неоправдано. Треба истицати њихове следеће функције: заштитну, еколошку, рекреативно-здравствену, спортско и културно-манифестациону, историјску, едукативну, васпитно-образовну и др.

Не треба заборавити на то да је само, захваљујући томе, што човек није боравио у „Биоградској гори”, флора и фауна јединствена и очувана.

Овог лета, поред стазе око језера, може се запазити, да је готово свака друга буква ножем обележена, „потписана”. У језеру се може уочити мноштво алуминијумских конзерви, опушака и марамица. Околина ресторана је загађена. Не води се рачуна о хигијени. Многима је више стало за један оброк у ресторану, него што ће и једну конзерву подићи. Управа парка је подигла рампу, на којој се, симболично, наплаћује улаз. Ангажовала је раднике, на заштити језера и околине. Међутим, мора се изградити свест, да се мора чувати све што је природа изградила, и да су Биоградска гора, и многи други локалитети у Србији и Црној Гори, јединствени у свету. Велики број странаца долази овог лета да обиђе Бјеласицу, махом Чеха, Француза. Исто тако, мора се упознати наша омладина, па и одрасли, са вредностима Парка и околине. То је један од предуслова за спасавање језера, и решавање других проблема.

Од када је проглашен за национални парк, до данас, неколико пута се мењао Закон о националним парковима Црне Горе. Управа НП, у сарадњи са СО Колашин, ресорним министарством, и Владом Републике Црне Горе, укључујући и међународне организације, под хитно, мора предузети све мере, на решавању проблема националних

паркова Црне Горе, а посебно санирању „горских очију”, блага овог дела Европе.

Потребно је ангажовати стручњаке на изради пројеката у санирању конкретних проблема Парка, и подстаћи све релевантне факторе да би се то могло и реализовати. С друге стране, треба подстаћи основне, средње школе и универзитете, да чешће изводе екскурзије с циљем да се очисти околина језера.

У Колашину је, 1991. године, Црногорска академија наука и умјетности организовала научни скуп, који је окупио еминентне стручњаке из науке, и који су донели јасне закључке, и поставили правце даљег рада. Треба још таквих скупова, симпозијума, где треба довести и међународне стручњаке и УНЕСКО.

### **Закључак**

Прашумски део Националног парка „Биоградска гора” карактеристичан је по изузетном богатству биљног и животињског света. Импресивна су сазнања да су поједина стабла стара више од 400 година, и да досежу висине више од 45 m, а да им је обим стабла чак и до 150 cm, што су, на европским просторима, својеврсни рекордери. Наравно, највећу научну вредност имају бројни ендемити и реликти.

Поменуте и друге вредности НП „Биоградска гора” важне су за укључивање у светску природну баштину и међународни еколошки програм „Човек и биосфера”. Велика брига друштва је да Парк буде у функцији науке, туризма, природних лепота и вредности под окриљем УНЕСКО-а. Исто тако, бројни проблеми у природи опомињу нас да се мора посветити посебна пажња, и да се, организовано, мора кренути у ширу акцију спасавања Биоградског језера и његове околине. Уколико се будемо водили хуманим принципима, и проблеми, у великој мери буду решени, може се рачунати на сигурнију будућност Парка. А природа ће то, на најбољи начин, наградити.

Зато, спасимо Биоградско језеро – решимо проблеме НП „Биоградска гора”!

**Марко Јелић**

## САРАЈЕВО НЕКАД И САД

Посматрајући Сарајево, Иво Андрић је једном приликом записао: „И у које год доба дана и са кога год узвишења баците поглед на Сарајево, ви увек нехотице помислите исто. То је град. Град који и дотрајава и умире, и у исто време се рађа и преображава...”. Ријечи нашег нобеловца на најбољи начин илуструју судбину овог града, нарочито у посљедњих петнаестак година. Сарајево је од свог оснивања у више наврата рушено и спаљивано (што је, мање-више, усуд свих градова ових простора), али и изнова обнављано и подизано на својим рушевинама. Посљедњи пут трагична судбина је задесила Сарајево током рата у Босни и Херцеговини (1992-1995.). У освит XXI вијека, у срцу цивилизоване Европе, један град је патио.

Сарајево се пружа амфитеатрално са обје долињске стране ријеке Миљацке, у источном дијелу знатно пространије Сарајевско-зеничке котлине, уоквирено брдима и високим планинама, у области умјерено-континенталне климе. Просјечна надморска висина износи 537 m. Историја града дужа је од четири миленијума (неолитска култура у Бутмиру, насеља сојеничарског типа из гвозденог и бронзаног доба). Касније се на овом простору смјењују Илири, Римљани (који су отпочели урбанизацију Сарајевског поља, подигавши мањи град на мјесту данашње Илиће), Готи, Византинци, а у VII вијеку долазе Словени. Језгро средњевјековне Босне, велика жупа Врхбосна, развија се од X вијека. Турци су освојили Босну 1463. године, а Врхбосна је постала средиште турског намјесника. Назив Сарајево помиње се први пут 1507. године, а потиче од турских ријечи „Сарај-оваси” (Конак поље). Османлијска владавина трајала је дуже од четири вијека, до 1878. године, када почиње аустријски период. Сарајево 1918. године улази у састав нове државе Јужних Словена, а од 6. априла 1992. године главни је град нове независне државе у Европи – Босне и Херцеговине. Управо је тај период, на крају XX вијека, најтежи у дугој историји овог града. Негативне посљедице које је рат донио (прије свега економске и демографске) још дуго ће се осјећати у животу Сарајева.

Дејтонским мировним споразумом (21. новембар 1995.) завршен је рат у БиХ и одређена граница између Републике Српске и Федерације



БиХ. На простору Сарајева граница долази са сјевероистока, иде сјеверном подгорином Требевића, затим лијевом долином Жељезнице, а потом нагло повија ка југоистоку, у правцу Горажда. Већи дио градског подручја остао је у саставу Федерације БиХ, административно уређен као Кантон Сарајево, кога чине општине: Стари Град, Центар, Нови Град, Ново Сарајево, Илиџа, Хацићи, Илијаш и Вогошћа. Сарајево у Републици Српској обухвата само мали дио ужег градског језгра (дијелови Добриње и Илиџе), и периферијска насеља на југу: Војковиће, Касиндо, Лукавицу итд. То су општине: Источна Илиџа, Источни Нови Град, Источно Ново Сарајево, Источни Стари Град, Пале и Трново. Трново је од дијела Сарајева у Републици Српској одвојено уским појасом који спаја Горажде са Федерацијом БиХ. Пале су у ратним годинама биле пријестоница Републике Српске, данас ту функцију *de facto* врши Бања Лука. Међутим, по Уставу Републике Српске главни град је *de jure* и даље Сарајево, али практично само „на папиру”. Дио Сарајева у Републици Српској до 2005. године носио је назив Српско Сарајево, а већина припадајућих општина имала је у називу придјев „српски” (нпр. Српска Илиџа, Српско Ново Сарајево). Одлуком Високог представника међународне заједнице у БиХ данас је то град Источно Сарајево; и већина општина у његовом саставу постале су „источне”. Колико је овај помало необични назив адекватан и одржив показаће године које су пред нама. Све ово, наравно, треба посматрати у контексту „моде” мијењања и поновног враћања назива насеља, која је захватила БиХ од 1992. године до данас.<sup>1</sup>

Вјековима је Сарајево било управни и политички центар Босне и Херцеговине. Данас су у овом граду смјештене не само политичке институције Федерације БиХ, већ и БиХ у цјелини. То су, прије свега, Предсједништво, Савјет министара (влада) и Парламентарна скупштина БиХ, која има два дома: Дом народа и Представнички дом. У овим институцијама заступљени су представници сва три конститутивна

---

<sup>1</sup> У Сарајеву је током рата и у послеријатном периоду дошло до промјене назива око половине улица, што је било углавном политички мотивисано. Тако се нпр. Улица Васе Мискина („сарајевска Кнез Михаилова”) сада зове Ферхадџија, а карактеристични су и називи улица: Бранилаца Сарајева, Зелених беретки, Пут младих Муслимана итд. Током 2005. године чак се јавила иницијатива да Трг ослобођења (на коме се налази православна Саборна црква) и аеродром Бутмир добију назив „Алија Изетбеговић”. Иначе, интересантно је да је Сарајево једини велики град у бившој Југославији у коме и данас постоји улица Маршала Тита.

народа у БиХ. Предсједништво је трочлано, са по једним чланом из српског, хрватског и бошњачког народа. Овај град је данас средиште и међународних институција у БиХ – Канцеларије ОНР-а (Високог представника) и међународних војних снага (SFOR-a), чија се база налази на Илици. У Сарајеву и Источном Сарајеву егзистирају одвојени универзитети, привредне организације, па чак и спортски клубови са истим називима.



*Поглед на Сарајево са Миљаке*

Дакле, данас је Сарајево подијељен град, тако да га посљедњих година понекад сликовито називају „босанским Берлином”. Ово поређење није сасвим адекватно: док је у ратним годинама граница Републике Српске и Федерације БиХ донекле заиста подсјећала на Берлински зид данас она све више поприма функцију повезивања два града све јачим привредним, саобраћајним и културним везама. Економски интереси, очигледно, данас у други план потискују националистичке предрасуде, заостале из ратног периода, на добробит читавог овог подручја.

У најдрастичније посљедице које је рат оставио у овом граду спадају демографске промјене, нарочито опадање броја становника (услед ратних страдања и појаве избјеглиштва) и промјене неких демографских структура, прије свега етничке. Сарајево се од Другог свјетског рата популационо брзо развијало и 1991. године бројало је 453.000 становника у ужем градском језгру, а са свим приградским

општинама 526.000, по чему је овај град у бившој Југославији био само иза Београда, Загреба и Скопља, а испред Љубљане. Процјењује се да је током рата, у периоду 1992-1995. године град напустило око 200.000 људи, или преко 38% укупног становништва. Они су се населили у другим дијеловима БиХ и у више од четрдесет земаља свијета, највише у Србији и Црној Гори (25%) и Хрватској (14%), а ван региона у Њемачкој (28%) и Аустрији (7%). У остале земље отишло је 28% од укупног броја избјеглица из Сарајева. У годинама након рата отпочео је повратак избјеглих лица, али велики број њих још увијек се није вратио својим кућама. Разлога за ову појаву има више а најзначајнији су, поред недовољне безбједности, економске природе: немогућност запошљавања, разорени домови, низак животни стандард итд., услед чега се многе Сарајлије одлучују да остану у својој новој домовини: Њемачкој или Аустрији, Холандији или Шведској, Канади или Аустралији... Исељавање младих из ратом опустошене земље, прије свега из економских разлога, настављено је и након рата, што представља велики проблем. С друге стране, у напуштене куће или станове насељено је претежно муслиманско становништво из других дијелова БиХ, што је проузроковало промјену етничке структуре становништва овог града. Ако свему томе додамо и ратна страдања и смањен наталитет у периоду рата, као и чињеницу да од 1991. године није било пописа становништва, произлази да је тачан број данашњих житеља Сарајева уствари непознат. Постоје, међутим, бројне процјене. По њима 1997. године у овом граду живјело је 360.000 људи, а 2005. године око 420.000, дакле мање него прије рата.

Рат је проузроковао драстичну промјену националног састава становништва овог града. На картама гдје су народи представљени различитим бојама БиХ изгледа као „тигрова кожа”. Нарочито је Сарајево представљало мултиетничку средину разних народа и религија: 1991. године у граду је живјело 42,2% Муслимана, 29,6% Срба, 8,2% Хрвата, 15,9% оних који су се изјаснили као Југословени и 4,1% осталих. Током ратних година највише се исељавало српско становништво и то у Србију и Црну Гору, Источно Сарајево и друге дијелове Републике Српске; Хрвати су одлазили махом у Хрватску а припадници сва три народа у друге европске и прекоморске земље. Према статистичким процјенама етничка структура становништва Сарајева данас изгледа овако: 79% Бошњака, 7% Срба, 9% Хрвата и 5% осталих. У Источном Сарајеву живи преко 90% српског становништва. Ови подаци су, наравно, само приближне процјене, које не треба узети

„здрово за готово“; колико они одговарају реалности показате предстојећи попис становништва у БиХ.

Последњи рат је прилично уздрмао међунационалне и међурелигијске односе, али од завршетка рата наомамо полако али сигурно се успостављају покидане везе, јер је Босна и Херцеговина кроз историју из сличних ситуација излазила повријеђена и рањена, али никада потпуно подијељена по националним и вјерским шавовима. Као јединствен примјер у Европи и међу ријеткима у свијету стотинама година у центру Сарајева у непосредној близини стоје богомоље четири велике религије (православне, католичке, исламске и јеврејске), које су преживјеле и последњи рат, као симболи толеранције, међусобног уважавања и заједничког живота.

Рат је донио многобројне привредне проблеме. Сарајево са околином представљало је некада један од најстаријих и најјачих индустријских рејона у бившој Југославији (први објекат, фабрика дувана, подигнут је још 1880. године), а 45% активног становништва радило је у индустрији. Нарочито су биле развијене машинска и металопрерађивачка индустрија. Носиоци развоја били су велики интеграциони системи: „ФАМОС“, „ШИПАД“, „УНИС“, „Фероелектро“ итд., који су били и највећи извозници. Интензивна индустријализација и урбанизација подстицале су развој других дјелатности (саобраћаја, трговине, туризма, грађевинарства...), тако да је сарајевска привреда формирала више од једне петине друштвеног производа БиХ, а животни стандард становништва Сарајева био је међу највишима у Југославији. У таквим економским условима несметано су се развијале и дјелатности као што су: наука, култура, школство, здравство, а овај град је постао велики центар и у том погледу. У друштвеном сектору радило је 1988. године 202.000 људи, углавном у индустрији и у ванпривредним дјелатностима, што је представљало 45% укупног становништва. Даљи друштвено-економски напредак прекинуо је рат.

У периоду 1992-1995. године уништено је или тешко оштећено око 80% привредних објеката у граду. Услјед недостатка сировина, ни преостале фабрике скоро да нису радиле, а у ратним условима саобраћај, трговина и друге дјелатности готово су замрле, тако да се о привредном животу у том периоду готово не може ни говорити. У годинама након рата обновљен је већи број фабрика и покренута производња, али негативни привредни токови који су захватили читав простор бивше Југославије нису, наравно, мимоишли ни Сарајево. Мале инвестиције, уништени објекти, недостатак сировина, лоше саобраћајне

везе, смањена гравитациона зона изазвана подјелом града и читав низ других неповољних околности чине своје: животни стандард је јако опао, незапосленост је велика, а приходи становништва мали и недовољни. Масовни штрајкови радника и стечаји предузећа су честа појава. Просјечна зарада у БиХ данас износи око 500 КМ (око 250 евра), што је недовољно за иоле пристојан живот. Проблем је и у чињеници да су објекти појединих предузећа остали подијељени ентитетском границом, а неки су премјештени на нове локације. Привреда данас ради са 60% предратних капацитета, а некадашњи гиганти – „Енергоинвест“, „ФАМОС“, „УПИ“, „Босналијек“ и други већ годинама послују са губитком. Усљед економске несигурности и повратак избјеглица одвија се споро, а многе Сарајлије, нарочито млади, покушавају да нађу лепшу будућност у иностранству. Ипак, ова суморна слика није баш сасвим црна - како године пролазе, како рат постаје само ружна прошлост, тако се и Сарајево опоравља: фабрике се обнављају, приходи расту, смањено тржиште се постепено шири, улагања су све већа и, што је најважније, поново се успостављају и стално јачају економски токови између два дијела подијељеног града, Сарајева и Источног Сарајева. У даљем опоравку нарочито значајна улога треба да припадне дјелатности по којој је Сарајево било надалеко познато – туризму.



*Башчаршија, најпознатији туристички локалитет Сарајева*

Овај град са околином је до посљедње деценије XX вијека био значајан туристички центар Југославије, са развијеним градским,

бањским, излетничким, транзитним и нарочито зимским спортским туризмом. Многе природне и антропогене туристичке вриједности привлачиле су бројне посјетиоце из свих крајева Југославије, па и из иностранства. Сарајево је постало надалеко чувено по гостољубивости и отворености свог становништва, сумпоровитој бањи Илици са чувеним врелом Босне, Бијамбарској пећини, музејима и парковима, позориштима и грађевинама из турског и аустроугарског периода, спомен-парком „Враца”... У самом граду туристе највише привлачи Башчаршија, оријентална трговачко-занатска четврт, са познатим гурманским специјалитетима – сарајевским ћевапом и буреком. Ипак, највећу туристичку вриједност представљају сарајевске планине: Игман, Требевић, Јахорина и Бјелашница које, захваљујући особеним климатским и геоморфолошким својствима, пружају изванредне услове за зимске спортове. Да је то тако, свједочи и податак да је Сарајево било домаћин XIV Зимских олимпијских игара, од 9. до 18. фебруара 1984. године, које су проглашене за најбоље организоване до тада, а маскота олимпијаде, чувени Вучко, обишао је свијет. Сарајево се у том периоду истицало као један од највећих градских туристичких центара Југославије, са 563.000 посјетилаца 1988. године (од чега 141.000 странаца) по чему су испред главног града БиХ у Југославији били једино Београд (1.567.000) и Загреб (1.089.000).

Рат је оставио веома штетне посљедице за туризам Сарајева и околине. У ратним годинама није, наравно, могло бити ни говора о било којој врсти туристичких кретања, а многи туристички објекти су оштећени, запуштени или уништени. У годинама после рата туристичка привреда Сарајева суочава се са многим проблемима: обновом објеката, недостатком финансијских средстава, а нарочито значајно питање је како мотивисати туристе да посјете град који је управо изашао из рата. Ипак, изванредни природни потенцијали и деценијама стварана репутација чине да се туризам брже опоравља од осталих привредних дјелатности у граду, а туристички промет константно расте (мада је, додуше, још увијек знатно испод нивоа из 1991. године). То се нарочито односи на олимпијску љепотицу Јахорину, која, осим домаћих посјетилаца, из године у годину прима све више скијаша из Србије и Црне Горе, Хрватске, Словеније, Чешке, Бугарске, Италије итд., а све више се туристички активирају и остале планине, прије свих Бјелашница. Према подацима Туристичког савеза Сарајева, туристички промет 2005. у односу на 2004. годину повећан је за 14%. Град и његове планине посјетило је 130.000 људи. На први поглед

овај број може да завара. Међутим, углавном се не ради о правом туризму, већ о транзиту са кратким задржавањем, о чему свједочи и број од 260.000 ноћења. Сарајево је још далеко од тога да поврати мјесто на туристичкој карти које је некада имало. Ипак, позитивна кретања су све евидентнија.

Туризам је, дакле, дјелатност која највише може допринијети обнови и напретку овог подручја. У Сарајеву је током фебруара 2004. године обиљежено 20 година Сарајевске олимпијаде. Тада се јавила идеја да се Међународном олимпијском комитету поднесе заједничка кандидатура Сарајева и Источног Сарајева за организацију једне од наредних зимских олимпијада. Какав би туристички, економски, медијски и сваки други значај имале нове олимпијске игре не само за Сарајево и Босну и Херцеговину него и за сусједне земље, излишно је и говорити. Да ли је та могућност у овом тешком тренутку реална и остварива, већ је друго питање (потребно је обновити постојеће и изградити нове смјештајне капацитете за туристе и спортисте, стазе за алпске дисциплине на Бјелашници и Јахорини, стазе за нордијске дисциплине, биатлон и скакаонице на Игману, стазе за боб и санчање на Требевићу, олимпијски стадион „Кошево”, ледене дворане „Зетре” и „Скендерије” и урадити још много тога новцем кога, наравно, нема). Међутим, оно што је у овом тренутку најважније је следеће: сама чињеница да у овом пројекту заједно сарађују Република Српска и Федерација БиХ, што је до прије неколико година било незамисливо, показује да се трагичне године за нама заборављају и постају прошлост и да се Сарајево и БиХ окрећу будућности – бољој, љепшој и срећнијој за све.

Ратне године донијеле су овом граду нагativне промјене у свим сегментима живота, које се у великој мјери осјећају и данас. Међутим, како вријеме протиче, ране и ожиљци које је рат оставио на објектима у граду и на души Сарајлија све брже зацјељују. Главни град БиХ се полако али сигурно враћа нормалном животу, о протеклом рату више се готово и не говори. Данас прави смисао добијају Андрићеве ријечи са почетка овог текста, јер је Сарајево у својој новијој историји заиста доживјело интензиван преображај од врхунца развоја у олимпијском периоду, преко масовне деструкције, дотрајавања и умирања током рата до новог рађања, напретка и оптимизма данас. То је Сарајево, град кога су у освит трећег миленијума задесила трагична збивања, али и град који, упркос свему, ни једног тренутка није престао да гледа ка будућности.

**Рајко Голић**

## **ОХРИДСКО ЈЕЗЕРО И ГРАД ОХРИД**

Охридско језеро и град Охрид представљају компактну целину. Налазе се у јужном делу БЈР Македоније. Веома су туристички афирмисани и имају богату понуду. Град и језеро се одликују бројним специфичностима па су зато 1980. године уписани у Регистар светске природне и културне баштине под старатељством ОУН.

Језеро је величином, плаветнилом воде, биљним и животињским светом, насељима и споменицима у приобаљу, давно привукло пажњу научника, туриста, љубитеља природе и историје уметности. Док град одушевљава јединственом архитектуром, сликовитим кућама, улицама и богатом историјом.

### **Тектонски предиспонирано језеро**

Басен Охридског језера је тектонски предиспониран. Језерска вода испуњава делове простране котлине, која је спуштена дуж раседа меридијанског правца пружања. Са западне стране Охридску котлину затварају Јабланица са Беличком (1.945 m) и Мокра планина (1.589 m), са истока планине Петрина и Галичица (2.255 m). Као доказ некадашњих тектонских покрета је солфатара Дувало код села Косела, северно од Охрида, где избија сумпор-водоник. На раседање терена је указао Јован Цвијић, који је истакао да је пре формирања котлине на том простору била речна долина која се пружала од Светог Наума, преко данашњег језера и настављала у долину Црног Дрима. После спуштања терена, котлина је испуњена водом. Доказ су вртаче на језерском дну, које су могле да се образују само на копну. Језеро је настало у терцијеру, пред глацијацију.

Котлина и планине које окружују језеро налазе се у зони у којој се сусрећу јадранска, егејска, континентална и планинска клима. Охридска котлина има измењено медитеранску климу. Средња годишња температура је 11,4°C, са максималним средњемесечним температурама у јулу и августу од 21,2°C. Најнижа средњемесечна температура је 1,5°C у јануару.



Број сунчаних сати у Охриду годишње се креће између 2.200 и 2.630. Јесен је топлија за 2,6°C од пролећа. Мразеви су слабог интензитета. Просечна количина падавина износи 759 mm годишње. Ветрови изазивају стварање таласа на језеру. Најчешћи су југоисточни и источни ветар. Стрмец, дува са западне стране, док су чести и северни и јужни ветрови. Под утицајем ветрова долази до појаве компензационих струја у језеру, таласа и денивелације воде.



*Поглед на град Охрид са језера*

Површина Охридског језера износи 358,2 km<sup>2</sup>. Већи део језера (229,9 km<sup>2</sup>) припада Македонији, а мањи део Албанији. Језеро је издужено од југа ка северу и има облик елипсе. Дугачко је 31 km, а широко 15 km. Надморска висина му је 695 m, а дужина обалске линије 86,1 km. Од укупне дужине обале 63,1 km чине стрми стеновити делови, а 23 km ниски песковити и замочварени терени. Високи делови обале представљени су полуострвима и ртовима са клифовима. Највећа полуострва су: Трпет, Учкаља, Горица и Градиште. Истурени ртови су: Лабино са црквом Св. Јован – Канео, Ротина код села Трпеица, Даб и Грунци. Израженији заливи су Охридски, Лубанички, Десаретски и Лински. Максимална дубина воде Охридског језера је 286 m, али се срећу подаци од 294 и 298 m. Просечна дубина је 151 m, па се убраја

међу најдубља језера Балканског полуострва и Европе. Изобата од 100 m захвата више од 60% целокупне површине језера. У дубоком и пространом басену акумулирано је 50,53 km<sup>3</sup> воде. Боја воде поред обале је зеленкаста, а ка средишњем делу плава. Одликује се великом чистоћом и провидношћу (провидност је до 22 m).

Температура воде варира од 26°C лети, до појаве леда зими. Највише средње месечне температуре површинског слоја су у августу, што погодује развоју туризма. Температура језерске воде се снижава од површине ка дну и на већим дубинама износи 4-6°C.

Кретања воде су бројна и разноврсна. Стрмец подиже таласе високе 1,5 m, а северни и јужни ветар до 2 m. Таласи стварају поткапине и клифове. За време дужег трајања ветра из северног правца, ниво језерске воде код Струге и Охрида снижава се 20-30 cm, а обалска линија се повуче 5-10 m, док је обрнута ситуација код Светог Наума. По престанку ветра вода тежи да заузме првобитан положај па се јављају компензационе струје, које рибари називају Северова вода или Североица и Југова вода или Југоица.

Охридско језеро припада групи проточних језера. Прима воду бројних извора из приобалног појаса и оних који се налазе на језерском дну (сублакустријски извори). Један део добија и од падавина, али то је 11,8%, док од извора потиче 88,2%. Најпознатији извори су Охридски или Студенчишта, поменути у песми као Биљанини извори. Они се налазе крај северне обале. Вода је бистра и питка и има температуру од 12°C. Друга група извора се налази поред јужне обале, недалеко од манастира Свети Наум. Изворска вода се ујезерује па отиче ка Охридском језеру. Ова врела представљају изворишни део Црног Дрима. На територији Албаније постоји око 80 врела, па и она имају значајну улогу за водни биланс језера. Сублакустријски извори се јављају у потопљеним вртачама и познати су под називом „вирче”. Велика количина изворске воде која притиче Охридском језеру потиче из пространог орографског и хидрографског слива, који обухвата и Преспанско језеро које лежи 158 m више од Охридског и нема површинску отоку, већ воду губи понирањем. Највећи понор је Завир. Вода која се ту губи креће се подземним каналима кроз планину Галичицу и избија на врелима поред Охридског језера и на његовим дну. Познатије притоке су: Грашница, Коселска река и Черова.

Отока Охридског језера је Црни Дрим, који са Белим Дримом гради Дрим и улива се у Јадранско море. Охридско језеро припада сливу Јадранског мора, заједно са Преспанским. Црни Дрим истиче из

северног дела језера, недалеко од Струге. Приобални појас је регулисан и преуређен у шеталиште. Количина воде која отиче Црним Дримом се регулише отварањем и затварањем пропуста на брани. Црни Дрим је богат водом па је образовано вештачко језеро и хидроелектрана „Глобочица”.

Највиши средњи месечни водостаји Охридског језера су у мају и јуну. Последица су отапања снега и пролећних киша. Најнижи средњи месечни водостаји су у октобру и новембру. Апсолутно максимални водостај језера је забележен у станици у Охриду од 142 cm, 1963. године, а апсолутно минимални 1959. године 0 cm.

### **Биљни и животињски свет језера**

Због велике количине раствореног кисеоника у језеру постоји живот и у најдубљим слојевима воде, што омогућава опстанак великог броја врста. Посебна карактеристика су неке реликтне и ендемичне врсте. По њима језеро носи епитет „Музеј живих фосила”. На то утиче и велика старост језера у којем су станиште имале бројне врсте које су живеле у терцијеру. Од ендемичних врста се истичу плjosнати црви, мали ракови и рибе. У Охридском језеру живе разноврсне биљне и животињске врсте – планктони, водене глисте, шкољке, пужеви, сунђери, алге, као и инсекти и биљке који насељавају приобални појас али и само језеро. Од риба су најпознатије пастрмка и јегуља.. Охридске пастрмке (Летница и Белвица) живе само у Охридском језеру. Летница (охридска пастрмка) може да достигне тежину до 10 kg, док је Белвица мања (до 1 kg). Плашица је риба, 5-15 cm дужине, а специфична је по томе што се од њене крљушти, посебним технологијама, праве чувени охридски бисери. Такође су специфичне јегуље. Живе у језерима која су повезана отокама са морима, да би у октобру кренуле на пут ка Сарагасовом мору где се мресте.

### **Историја Охрида**

Археолошки подаци указују да је Охрид био насељен још у неолитском периоду тј. око 6.000 година пре нове ере. У северном делу Охрида откривено је неолитско насеље. Први познати становници области Охридског језера били су Бригијци и Енхелејци. Касније се помиње град – Лихнидос (Лихнид), као главни град Десаретије.

Средином IV века пре нове ере заузима га Филип II Македонски. После освајања Римљана, 148. године пре нове ере, изграђен је Via Egnasia – пут преко Охрида који је повезивао Драч са Солуном и Константинопољом. Ширењем хришћанства, крајем III века, антички храмови су замењени ранохришћанским црквама. Први хришћански мисионар у Охриду је био Еразмо. У V веку Охрид је био седиште Лихнидске епископије. У VI веку се налазио у оквиру Византијског царства. Тада Словени прелазе Дунав. У Лихниду се насељава словенско племе Брсјаца. Име Охрид се први пут појављује у протоколу Цариградског сабора 879. године. Назив потиче од словенских речи „во хрид” што значи „на брду”. У том периоду Климент и Наум, најпознатија браћа Ћирила и Методија, из Солуна долазе у Охрид који постаје центар словенске културе и писмености. Прва школа је била смештена у цркви Св. Пантелејмона – изграђена 893. године. Дуго после смрти Климента и Наума Охридска школа је била извор рукописа славистике и историје уметности. Ова школа је радила до 9. века и ширила глаголицу, а од 12. века ћирилицу.

Почеци Самуиловог царства, прве државе македонских Словена, везани су за околину Охрида. Године 969. избија устанак против Бугара, а 976. год. и против Византије, и то под вођством брсјачког кнеза Николе и његових синова Давида, Арона, Мојсеја и Самуила. На челу македонске државе дошао је цар Самуило. Охрид је у периоду Самуилове владавине (976-1014. године) и његових наследника, до 1018. године био царска престоница, када је цар Васил II заузео Охрид и разрушио градске бедеме.

Охридска архиепископија је под својом влашћу имала територију Балкана. У 11. веку за охридског архиепископа је постављен Лав – један од најистакнутијих поборника православља. Тада је обновљена црква Св. Софије. Турски султан Мустафа III је 1767. г. укинуо Охридску архиепископију и прикључио је Цариградској патријаршији (до 1958. када је обновљена под именом Македонска православна црква). Охрид је био под турском влашћу од 1395. до 1912. године.

Као економски и културни центар Охрид се развија крајем 19. века. Борба Македонаца против грчког духовног ропства је кулминирала 1860. године. Године 1912. Македонија је била ослобођена од турске власти. Од 1915. године Охрид налазио под влашћу српске државе. Од 1918-1941. године Македонија припада Југославији. За време Првог и Другог светског рата Охрид је био под Бугарском. Ослобођен је 7. новембра 1944. године.

### Споменичке туристичке вредности

Најстарији историјски податак о Охридској тврђави потиче из 209. године пре нове ере, где се помиње као тврђава града Лихнидос. Охридска тврђава је један од највећих средњовековних градова на територији Македоније. Стари град је био заштићен са свих страна високим зидовима и кулама, на дужини од 3 km и у близини охридског пристаништа. У стари град се улазило из 3 капије, али је сачувана само Горња капија. Тврђава је поред функције одбране служила и за живљење, па је позната као Самуилова тврђава. За време владавине цара Самуила и његових наследника, Охрид је био престоница прве државе македонских Словена. После тога тврђава је била уништавана и обнављана. Крајем 14. века град почиње да се шири у равничарске пределе и ту се формира Доњи град.

Антички театар се налази у подножју, на источној падини Охридског брда. Изграђен је пре два миленијума. Први писани подаци потичу из краја 19. и почетка 20. века. Занимљив податак су уклесана имена на седиштима театра – највероватније су то имена људи који су имали закупљена места у театру. Ту се од 2001. године одржава међународна манифестација Охридско лето.

Ранохришћанска епископска црква се налази на Плаошнику (што на старословенском језику значи зараван на брду). Храм је највероватније изграђен у 5. веку када је Охрид био центар хришћанске епископије. Подигнут је у облику тролиста. У централном делу и крстионици пронађени су мозаици са флоралним, зооморфним и антропоморфним темама. Мозаични комплекс је површине 100 m<sup>2</sup>. Сводови храма су били украшени мозаицима који су имали златну основу. Црква је била оштећена у земљотресу у 6. веку.

Средином августа 2002. године свечано је освећен новоизграђени храм Св. Климента и Пантелејмона. После 530 година овде су пренесене мошти Св. Климента Охридског, првог словенског епископа и оснивача Македонске православне цркве. Овде се налазила Охридска школа, жариште словенске писмености и културе. Црква и гробница Св. Климента Охридског су пронађене 1948. године. Црква је обнављана у 12. и 13. веку, биле су дозиђиване капеле, а у 14. веку припрата и спољна припрата. Фреске из првобитне Климентове цркве, из 9. века нису сачуване. За време Турака црква је била претворена у Имарет џамију.



*Археолошки локалитет Плаошник*

Црква Свете Софије изграђена је на темељима ранохришћанске базилике. Сматра се да је служила као катедрала у време цара Самуила. Била је обновљена и осликана за време охридског архиепископа Лава (1037-1056.). Убраја се у јединствене галерије у којој је сачувано зидно сликарство, архитектура и рељефи настали од 11. до 14. века. Св. Софија је највећи и најважнији културно-историјски споменик Охрида. Спољни део има облик слова „Т” са заједничким уздужним и попречним кровом. Црква је првобитно имала једно главно кубе, галерије на бочним странама и висок звоник на западној фасади, који су касније уништени.

Црква Светог Јована Богослова (Канео) је грађена и осликана крајем 13. века. Ктитор и сликари фресака су непознати. Она представља успешну комбинацију византијских и јерменских елемената. Црква је лоцирана на једном од најлепших места на обали Охридског језера. Изграђена је на високој стени изнад некадашњег рибарског насеља – Канео, у старом делу Охрида. Цркви Св. Јована је враћен оригиналан изглед 1963-1964. када су откривене и фреске у кубету. Посебан значај имају слике Св. Климента охридског, охридског архиепископа Константина Кавасила и првог хришћанског мисионара из 3. века – Еразма Лихнидског.



*Канео*

Стари део града чије улице воде ка Самуиловој тврђави и црквама се много разликују од новијег дела града. Све улице су поплочане каменом, углавном су стрме и уске. Из уличица се одмах улази у куће, од којих поједине имају дворишта, а неке не. Архитектура је специфична. Доминирају специфичне куће окречене у бело, са дрвеним елементима, попут греда или рамова прозора. Најкарактеристичнији представник Народног музеја, је кућа фамилије Робев из 19. века. Охрид се може обићи тако да се направи круг током шетње. Тако је у једном маху могуће обићи Самуилову тврђаву, па се са „врха” града спуштати у подножје уз обилазак цркве Св. Софије, Св. Климента и Пантелејмона, као и Антички театар. Због развијеног туристичког саобраћаја на самом језеру могућности су различите. Можете се чамцем одвести до Канеа, обићи цркву Св. Јована и путем кроз стари део града вратити.

У новом делу града, и даље се осећа дух старих времена, јер Охриђани цене своје културно и етнолошко наслеђе. У главној улици, која излази на кеј језера, налази се Охридска чаршија. Са обе стране улице налазе се продавнице, од којих су неке истовремено и радионице за израду опанака, предмета и сувенира од коже, као и предмета од бакра. Њом долазимо до пијаце која је увек жива и шаренолика,

нарочито понедељком. Тада долазе продавци из свих крајева Македоније. На другом крају улице, која је искључиво за пешаке налазе се продавнице охридских бисера, сувернира, кујунџијских израђевина, посластичарнице и кафићи. Ту је ресторан „Летница”, који има дугу традицију и који је главни оријентир старијих Охриђана, док је са његове друге стране "Mc Donald's" који привлачи млађу популацију.

У граду се налази и Али-пашина џамија. Ова грађевина исламске архитектуре потиче из 16. века и саграђена је као задужбина београдског везира Али-паше.

О културним вредностима Охрида говори и чињеница да се у њему налазе бројне културне и научне установе. Неке од њих су: Историјски архив Охрида, Институт за заштиту културних споменика и Народни музеј, Хидробиолошки институт, Факултет туризма и угоститељства „Св. Климент Охридски” као и Институт за туристичка истраживања.

### **Манифестације**

Охридско лето је међународни фестивал који се организује од 1961. године, у току јула и августа и омогућава бројним посетиоцима Охрида да уживају у врхунским музичким и драмским извођењима најпознатијих македонских и иностраних уметника. Одржава се у Самуиловој трвљави, цркви Св. Софије, на Летњој сцени испред ове цркве, у Доњем Сарају и у Античком театру. За младе музичаре се одржавају семинари клавира, виолине и виолончела.

Балкански фестивал народних песама и игара одржава се сваког лета почетком јула. На овом фестивалу учествују аматерски ансамбли из Македоније, бивших Југословенских република, Грчке, Бугарске, Албаније, Румуније, Мађарске, Аустрије и Италије, који негују традицију изворних народних песама и игара.

Семинар за македонски језик, књижевност и културу приређује се у августу у Скопљу и Охриду. Тада се окупљују слависти многих земаља. У оквиру овог семинара, одржавају се предавања о македонском језику, књижевности, историји, уметности и друштвено-политичком систему Македоније.

Прличеве беседе су манифестација посвећена великану македонске књижевности, Григору Прличеву. Одржава се сваке године у Охриду, почетком фебруара.



Охридски староградски сусрети су музичко-фолклорни фестивал који се од 1975. године организује у последња три дана септембра. На овом фестивалу наступају вокални и инструментални солисти и ансамбли који негују аутентични македонски градски мелос и фолклор.

### **Материјална база и промет туриста**

Охрид располаже импозантним бројем угоститељских објеката. Хотели су углавном са 3, 4 или 5 звездица. У граду и на обали језера смештај са комплетном услугом обезбеђују и хотели осталих категорија, одмаралишта, ауто-кампови и приватни смештај. Модерни ресторани, као и они у склопу хотела, одмаралишта и кампова, располажу довољним капацитетом и задовољавају данашње потребе туристичке потражње. Први хотел у Охриду подигнут је 1911. године и звао се „Оријент”. Данас се истичу се хотели „Палас”, „Горица”, „Парк”, „Десарет”, „Millenium Palace”, „Ривиера” и други.

У Охриду доминирају домаћи туристи. Страних туриста има све више из године у годину. Он посећују не само елитне хотеле, већ и кампове, а све више су чести посетиоци и гостољубивих Охриђана који им обезбеђују приватне апартмане. Са више од 200.000 туриста и више од 1,2 милиона ноћења годишње Охрид се убраја у туристички најпрометнија насеља копненог дела Балканског полуострва.

**Бојана Смиљанић**

## КОРЗИКА

Корзика је медитеранско острво које припада Француској. Површина острва је  $8.750 \text{ km}^2$ , удаљено је од најближег француског копна  $176 \text{ km}$ , а италијанског свега  $85 \text{ km}$ , тако да географски више стреми Италији. Од француске обале, а најближа јој је туристички атрактивна Азурна обала, дели је Лигуријско море. На самом северу острва налази се издужено полуострво северно од луке Бастије дугачко око  $30 \text{ km}$ , а широко мање од  $10 \text{ km}$ , које се завршава најсевернијом тачком Корзике, Корзиканским ртом. Најближе италијанско копно је у околини луке Пјомбино у провинцији Марема, но између Корзике и италијанског копна се налази читав архипелаг острва од којих је највеће Елба, а најближа Пјаноза и Каприја на свега тридесетак километара од корзиканске обале (до острва Елбе има око  $50 \text{ km}$  ваздушне линије). Између самог југа Корзике и великог италијанског острва Сардиније налази се мореуз Бонифађо ширине  $4,5$  до  $7 \text{ km}$ , а дужине око  $10 \text{ km}$ . Како су наведени делови француске и италијанске обале сама средишта туризма ових земаља, то у значајној мери помаже и самој Корзици да и она пронађе своје адекватно место као потенцијално једна од најатрактивнијих туристичких дестинација западног Медитерана. Корзика је смештена између  $41^{\circ}30'$  и  $42^{\circ}30'$  северне географске ширине, што је приближно самом југу Србије или приморју Црне Горе. Међутим у односу на наведене области, Корзика има због маритимних средоземних утицаја, пре свега као острво, још повољније климатске услове, са посебно благим зимама. Просечна јануарска температура најхладнијег месеца јануара је приближно иста на црногорском приморју и Корзици  $8-9^{\circ}\text{C}$ , с тиме да француско острво због већег маритимног утицаја има уједначеније зимске температуре и готово потпуно отсуство појаве мраза као климатског феномена.

Корзика има разноврсне физичкогеографске и друштвено-економске карактеристике. Највећи део острва је планинске природе, док се углавном на истоку налази узак појас низије. Источна приморска равница острва образована је од терцијарних и квартарних седимената. Ове низије су наплавног карактера и у њима становништво у прошлости није имало посебно користи пошто су ту била легла комараца и

расадници маларије. Међутим, после губитка Алжира 1962. године на овим просторима се настанило више француских колона повратника, који су ту подигли плантаже агрума. Јужни и западни део Корзике припада херцинским масивима. Кристаласте стене су терцијарним тектонским покретима издигнуте до висине од преко 2.000 m. Тако се средишњим делом острва простире највиши сплет висије, где се на северном делу издвајају врх Монте Ћинто од 2.710 m надморске висине и нешто нижи врх Монте Ротондо са 2.625 m над. висине. На јужном делу острва висија је знатно нижа, осим усамљеног планинског врха Инкидин на 2.136 m надморске висине. У самом географском центру Корзике налази се превој Визавона између високих планина на северу и нешто ниже висије на јужном делу острва. Западне падине планина су много блажег нагиба него источне падине. Алпски део Корзике одговара североистоку острва. Терцијарне тектонске боре су наслагане једна преко друге на такав начин да имају комплексну структуру. Овде је привредни живот развијен у нижим крајевима. Култура винове лозе, маслине, бадема и кајсије раширена је у непосредној околини корзиканских села.

Клима Корзике је медитеранска са топлим, сушним и дугим летима и са благим зимама, са више падавина. Средње јануарске падавине су преко 100 mm, јулске испод 25 mm, док су у пролетњим и јесењим месецима просечно око 50 mm месечно, уз напомену да су јесење падавине нешто обилније него пролећне. Корзика је најтоплији део Француске, па је просечна температура најхладнијег месеца јануара око 9°C (на самом северу острва 8°C). Летње температуре су високе, јулска просечна 23°C, док је због мартимних утицаја водене површине која се спорије загрева и хлади од копна, топлија јесен од пролећа (просечна температура априла је 13°C, а октобра 17°C).

Острво је обрасло шумом, а приобални делови макијом. Нарочито је развијена шума питомог кестена од којег становништво справља хлеб. Поред шуме овде се налазе и маслињаци (типична средоземна култура) затим винова лоза и воћњаци. Због конфигурације обале (нарочито западне) због маларичних обалних предела (источна обала) становништво слабије насељава приобалне пределе, већ тек појас 200 – 400 m над морем. На острву се налази неколико река од којих су највеће Голо и Тавињоно. Западна обала Корзике је далеко више разуђена од источне, пошто се на њој налази више залива и мањих увала које су посебно атрактивне за наутички туризам. На крајњем

северозападу се налази велики залив Сент Флоран, који се у историји често користио као поморска база за војне, али и цивилне сврхе.



*Катедрала, Ајачио*

Насељеност острва је слаба, најмања у Француској. Што је посебно интересантно број становника углавном стагнира у XX веку, тако да сада износи око 300.000. Највећи градови су Ајачио са нешто преко 40.000 и Бастија са близу 60.000 житеља. Ајачио се налази на западној страни острва за коју смо већ напоменули да је атрактивнија и погоднија за живот од источне. Поред Ајачија на западној обали се налази лука Калви на северу и сасвим на југу Бонифаћо, док су градови Сартен и Вико нешто удаљени од саме обале. На истоку острва се налази само градић лука Порто Векио. У средишњем делу острва издваја се град Кортe на реци Тавињоно, и нешто јужније градић Цанца. Бастија се налази на веома повољном географском положају на северу острва, одакле воде најкраћи поморски путеви ка копну, укључујући и

Азурну обалу, а најближи су јој острво Елба и италијанска лука Пјомбино.



*Бонифаћо, Корзика*

Историја Корзике је везана за Медитеран који је био колевка европске цивилизације још у античком периоду. На Корзици су још антички Грци подигли своју колонију – луку Алалију између VI и VII века пре нове ере. Ова трговачка колонија је била створена од Грка јонског порекла из Фокеје који су иначе на југу Француске и у Каталонији основали више сличних градова – лука од којих је најпознатија Масилија (на месту данашњег Марсеја). Потом су Картагињани овладали Корзиком заокруживши тако фактички читав западни Медитеран у свом поседу. Међутим, већ у време Првог пунског рата и победом над Картагињанима Рим заузима Корзику, Сардинију и Сицилију у другој половини трећег века пре нове ере. Тако се Корзика нашла у саставу Рима на самом почетку његовог ширења, оставши у његовом поседу следећих седам векова. Трагови римске цивилизације су веома видљиви на острву и представљају праву туристичку атракцију. Вандали су средином V века нове ере овладали острвом, али су Византијци под Јустинијаном око 540. године завршили заузимање Италије, Шпаније, северне Африке, као и свих западно медитеранских острва рачунајући и Корзику. Тако је Византија на кратко поново

овладала читавим Медитераном покушавајући да обнови Римско царство у целости. Следећа три века Корзика ће остати у поседу Византије, а онда ће острво бити освојено од Арабљана, да би од XI века доспело у руке италијанских државица прво Пизе, а потом Ђенове. Године 1755. забележен је устанак корзиканског родољуба Пасавела Паолиа који је ослободио скоро цело острво, да би 1768. Ђенова уступила Корзику Француској. Наполеон Бонапарта, велики француски војсковођа и император је рођен управо на Корзици, што га је учинило најпознатијим корзиканцем у историји. У саставу Француске Корзика је остала до данас, као релативно неразвијена област која се тек последњих деценија нешто убрзаније развија у области туризма. У време алжирског рата острво је имало важну улогу као логистичка база, а после давању независности Алжиру 1962. године у таласу од преко милион алжирских Француза који су пребегли у Француску неколико десетина хиљада се привремено или стално настанило на Корзици. Тада су нешто гушће настањене равнице источне обале које су дотле због мочварног и маларичног земљишта биле слабо обрађене и уређене.

Привреда је слабије развијена на Корзици, па је ово традиционално миграционо подручје. Једини рудник који се експлоатише је налазиште азбеста, код рта Корзика на најсевернијој тачки острва. Услови за развој пољопривреде, нарочито земљорадње нису повољни, пошто ораница има само на североистоку код Бастије и у мањој мери на висоравнима југозападног дела острва. Воћарство је нешто више развијено, захваљујући агрумима, маслинама, виновој лози и шумама кестена. Још од давних времена се на Корзици уз помоћ кестена и неких врста жита прави традиционални домаћи хлеб. Развијен је риболов, нарочито на сарделе, а дуж западне обале острва се лови јастог који је на великој цени у француском кулинарству. У Бастији, Бонифачу и Калвију се налазе фабрике за прераду рибе и других плодова мора (ракови, шкољке и др). Најјача грана привреде је туризам. Корзика има једну од најдужих купалишних сезона у Европи, што је заслуга угодне медитеранске климе са веома благим зимама и пријатним прелазним годишњим добима, те изузетно дугим летом. Највећи приморски туристички центри су Лил Рус, Порто и Ајачио на западној обали, Порто Векио на источној, те још неколико мањих места у заливу Санте Флоран и околини Бастије. Поред уобичајених туристичких средишта са изграђеном инфраструктуром хотелијерства, система забаве и урбаности многи Французи и странци купују мање дестинације на острву где унајмљују или праве сопствене објекте –

виле, викендице и сл. У последње време су посебно на цени релативно пусти и еколошки веома очувани предели приморја или унутрашњости острва за одмор туриста, тако да због организованих чартер летова или чак употребом сопствених летилица, укључујући и хеликоптере, многи Французи и странци долазе на краће одморе или чак викенде на острво током целе године. Поред купалишног туризма уобичајен је и боравак на планинама у централном делу острва. Посебну атракцију за туристе представљају бројни историјски споменици различитих епоха, ископине и археолошке збирке. У том смислу најпознатији је стари антички и средњовековни град – тврђава Филитоса недалеко од Сартена и античко насеље Алерија на источној обали. Крстарење бродоћима, али и приватним јахтама по околним острвима и медитеранској акваторији је такође омиљена забава посетилаца.

У политичком смислу извесну нестабилност изазива тајна сепаратистичка организација која понекад изводи и одређене оружане демонстрације и инциденте. Са друге стране, већина становника острва је за припадност француској држави, што добрим делом сепаратистички покрет чини неуспешним те је он принуђен да само повременим инцидентима скреће пажњу широј јавности на себе. Највеће штете од деловања терористичког крила сепаратистичког покрета управо трпи сама Корзика у виду негативног утицаја на потенцијални развој туризма. Француска држава додатно улаже у привреду и инфраструктуру острва, тако да се последњих година покушава поправити пре свега саобраћај. Стари систем железничких пруга се унапређује, поправља се путна мрежа, а на острву постоји више аеродрома, од којих онај у Бастији има интернационални значај. Развојем Европске уније, а нарочито њеног програма развоја регија, умањује се значај међудржавних граница, што се у случају Корзике афирмативно одражава на додатној сарадњи и повезивању и са суседним италијанским регијама, попут Сардиније, Елбе и др. У исто време велики привредни и туристички значај за Корзику представља близина Азурне обале која је метрополско стециште европског и светског, те културног и туристичког џет сета. Честе су туристичке туре из Нице, Марсеја, Тулона и других медитеранских градова Француске, за обилазак Корзике у различитом трајању, а ту су и крстарења јахтама, бродоћима по Медитерану, где је ово велико француско острво обавезна дестинација.

**Мр Драган Петровић**

## ПУТОВАЊЕ КРОЗ АТАКАМУ, НАЈСУШНИЈУ ПУСТИЊУ СВЕТА

На простору од јужног Перуа до средишњег дела Чилеа, на дужини од приближно 1.000 km и максималној ширини од 200 km простира се најсушнија област света ван поларних предела, у којој годишње у просеку падне око 10 mm воденог талога. Посматрајући њен географски положај не можемо се отети утиску да се ова пустиња налази на крајње неочекиваном месту. Једним делом она на западу излази на обалу Тихог океана, док се на истоку приближава пределима у којима доминирају тропске влажне масе.

Близина Тихог океана Атакама не доноси падавине. Разлог за то се налази у хладној Хумболтовој океанској струји, која са југа тече ка екватору дуж обала Јужне Америке. Захваљујући контакту хладних и влажних ваздушних маса са океана и топлог, сувог ваздуха са копна, на месту њиховог сучељавања долази до формирања адвективних струјања којима се не излучују падавине, већ се стварају само приземни слојеви магле. И само приобаље оскудева у високим падавинама, тако да се већ и на том простору стварају услови који омогућавају раст само неких врста алги, лишајева и кактуса.

Атакама се налази на југозападу Алтиплана, високог платоа који обухвата делове копна који су у административном смислу, данас подељени између Боливије, Перуа, Аргентине и Чилеа. Геолошка историја настанка овог простора била је динамична, али су се кључни догађаји одиграли крајем плеистоцена када је Алтиплано био под Боливијским језером. Његови најмаркантнији остаци данас су језеро Титикака и салари Уљуни (Боливија) и Чаксас (Чиле).

Атакама је на западу делимично оивичена планинама Кордиљера Домеико и Кордиљера де ла Сал, а на истоку од Анда и граница са Боливијом и Аргентином, одваја је зид бројних вулкана. Многи од њих, као складни и маркантни, угашени стратовулкан Ликанкабур (5.916 m), својим висинама скоро да додирују небо. У кратеру Ликанкабура налази се језеро ширине 400 m, за које се сматра да је и највише на свету.



Пустиње обично замишљамо као наизглед једноличне пределе. За Атакаму то се сигурно не може рећи, јер се њена морфологија динамично и често мења. Незаобилазни део пустиње је локалитет познат као Месечева долина. Ту су вулканске стене густо набране, усталасане и прошаране беличастим траговима соли, а тишину, поред жеке ветра, прекида само звук који ствара пуцкетање стена које се на тај начин „оглашавају” због изражених дневних и ноћних температурних разлика. Величанствени приказ је посматрање заласка Сунца са гигантске пешчане дине која спаја брда од андезита. Ветар није био благонаклон само при формирању дина. Моделовао је и „Три Марије”, скулптуре од пешчара које су становнике и истраживаче пустиње још давних дана подсетиле на жене које клече у молитви.



*Вајарско дело природе „Три Марије” (фото О. Мишковић)*

О савременој вулканској активности на простору Атакаме сведочи хидротермално поље Ел Татио које се налази на 4.280 m, недалеко од границе са Боливијом. На површини од 30 km<sup>2</sup>, са најинтензивнијим периодом рада у раним јутарњим часовима, налази се 85 фумарола и солфатара, 62 врела извора, 40 гејзера и 5 блатних вулкана. Међу њима, најмонументалнији је високи гејзер Ел Татио чији

стуб вреле воде (температуре 85°C) може достићи висину и од 10 метара. Шетња кроз облаке вреле паре, удисање интензивних мириса претежно сумпорних једињења, тишина која се само спорадично прекида при клокотању воде која неочекивано избија из разноликих, али обавезно живописних отвора на земљи, само су неки од неизбрисивих утисака које на посетиоца оставља боравак у овом природном резервату. Због надморске висине на којој се налазе, гејзери Ел Татиа су и највиши на свету. Воде са овог хидротермалног поља одводњавају се у реку Саладо, да би се после 80 km тока улиле у реку Лоа, најдужу реку Чилеа (око 400 km). Иако се моћна количина хидротермалне енергије ослобађа на овом простору, она се не искоришћава због знатне удаљености од насеља (најближе насељено место удаљено је 150 km).

Поља соли или салари су нова драж која овој пустињи даје јединствену привлачност. На неким местима су поља соли равна и тло је испресецано њиховим полигоналним облицима, док су на другима зрна соли заједно са вулканским честицама обликована у јединствене кристаласте структуре најразноликијих форми, чија висина може достићи и до 70 cm. Они настају евапорацијом подземне, јако заслањене воде. Богате резерве подземне воде које се крију у саларима на неким местима избиле су на површину и створиле језера знатних димензија. Језеро салара Чаксас је само једно од њих, али изузетно важно, јер на њему бројне ретке птице могу наћи своје одмориште, а неке од њих и станиште. У сланој, топлој води, са малом продукцијом органске масе, живе зелене алге (род *Surirella*), које чине главну храну за рачиће из рода *Artemia* који имају способност да пречишћавају слану воду од вишка нитратних и фосфатних супстанци. Три врсте птица фламинго који мигрирају дуж пацифичке обале Јужне Америке, своја одморишта током зиме на путу ка северу, налазе на овом салару. То су андски (*Phoenicopterus andinus*), чилеански (*P. chilensis*) и Џејмсов фламинго (*P. jamesi*) који се хране рачићима и на основу таквог начина исхране добијају специфичну, ружичасту боју пигмента. Женка фламинга носи једно јаје годишње на којем лежи око једног месеца, да би потом два месеца хранила младунца тзв. „црвеним млеком”. Интересантно је да су парови фламинга верни једно другом за цео живот, да су дугоживући (око 30 година) и да им је природни непријатељ једна врста жаба која се храни њиховим јајима. Све три врсте јужноамеричких фламинга су угрожене (број јединки се креће између 40.000 и 100.000), тако да се у резервату посебна пажња поклања несметаном продужетку врсте. Резерват смо посетили за време сезоне парења ових птица, и њиховом

плесу при удварању могли смо да се дивимо само из даљине, посматрајући их кроз двоглед. И природним непријатељима фламинга, жабама, пружа се шанса за опстанак. Из резервата их износе у мрежама како би се на тај начин омогућила шанса угроженим и ретким врстама птица да подигну своје потомство.

Над Чакасом у својој непроцењивој, разарајућој снази (углавном) бди и вулкан Ласкар (5.592 m), један од најактивнијих у Јужној Америци који је у последњих сто година имао чак 25 ерупција! Највећи кратер Ласкара дубок је 300 а широк 750 m и изграђен је од андезита и дацита. Поред њега присутно је још пет паразитских кратера, у чијем функционисању је запажена следећа правилност – активност почиње на источном делу вулкана, да би се потом пренела ка западу. Најснажнија ерупција овог вулкана одиграла се пре 26.500 година, али ни оне забележене у историјско доба (најстарија је из 1848. године) нису по свом интензитету биле занемарљиве. Тако је ерупција из 1993. године трајала пуних 36 сати и оставила за последицу облак вулканског пепела и осталих чврстих честица који је био транспортован ваздушним струјањима све до Буенос Аиреса! До сада, последња ерупција Ласкара одиграла се у априлу месецу 2006. године.

Од салара Чакас, пут нас је водио преко андезитског поља угашене лаве до лагуна Мисканти (15 km<sup>2</sup>) и Миникес (1,5 km<sup>2</sup>) које су део Националног резервата Los Flamencos. У подножју угашеног вулкана Миникес (5.910 m), моћног базалтно-андезитског излива, смештена на 4.100 m и 4.350 m, очарала су нас мирна, тиркизна водена огледала ових лагуна. Према неким претпоставкама, њихов настанак се доводи у везу са некадашњом интензивном глацијацијом. Данас се само на највишим врховима успаваних вулкана могу уочити трагови снега. Воде језера су због свог неповољног хемијског састава негостољубиво станиште за рибе, али је зато чак 69 врста птица трајно или повремено настањено на овом простору.

Најстарији трагови насељености у Атаками датирају од пре 10.000 до 12.000 година. Припитомљавање животиња и коришћење биљака у људској исхрани, пре свега алгароба (врста рогача) и чањара, на овом простору датира од пре 1500. године пре нове ере. Староседеоци су се настањивали на оним местима где је било воде. Тако је на месту где речица Сан Педро (на 2.400 m надморске висине) пресеца пустињу, подигнуто истоимено насеље, које је данас, и поред оскудне архитектуре и инфраструктуре, стални дом за око 1.500 становника, али и једно од најпосећенијих туристичких места у Чилеу.

На многим кућама се уместо равних земљаних кровова могу видети вешто и чврсто исплетене структуре од високопустињских трава којрон и ичу, а у градитељству уместо потпорних дрвених стубова исту функцију обављају греде направљене од кактуса кардонеа (*Echinopsis atacamensis*). О траговима давнашње насељености сведоче и бројни артефакти и фосилни остаци прастановника пронађени на простору Атакаме који су изложени у Археолошком музеју Сан Педра. На брду недалеко од Сан Педра налази се утврђење Китор које је било активни фортификацијски објекат од 10. до средине 15. века када су га аутохтони становници, припадници племена Атакамејаца пред надмоћнијим Инкама напустили. Као знак захвалности за борбеност и жртве које су поднели, данас се на врху овог утврђења налази споменик двадесетпеторици ратника који су последњи пали у борби са надмоћним Инкама. Инке су владале овим простором око 100 година, да би их потом незаустављиви талас шпанских конквистадора, као и са осталих простора дуж пацифичке обале Јужне Америке заувек уништио. Најстарији сачувани архитектонски траг шпанског присуства на простору Атакаме је црквица посвећена светом Педру која доминира јединим тргом у истоименом месту.



*Црквица Сан Педро саграђена 1577. године (фото О. Мишковић)*

Поред боравка у Сан Педру, незаобилазна је посета селу Токонао, старом колонијалном насељу, у којем данас живи око 500 становника. Оно је подигнуто на богатим налазиштима липарита, камена вулканског порекла који се и данас интензивно експлоатише као грађевински материјал. У непосредној близини села, налази се и права пустињска оаза, названа Скривена долина (Valle de Jere). Укљештена између липаритских клисурастих страна, на којима се распознају и трагови петроглифа, по дну њеног корита без прекида тече поток дужине 64 km. Иако је невелике издашности, у пустињи његово присуство обезбеђује живот. Из тог разлога, ова долина представља воћњак пустиње, тако да су поред аутохтоних биљака каоа што су алгаробо (*Prosopis chilensis*) и чањар (*Geoffrea decorticans*), по доласку европских досељеника интродуковани и данас успешно узгајани, смокве, бадеми, кајсије и друго суптропско воће.

Још су и припадницима цивилизације Атакамејаца била позната нека рудна блага ове пустиње. Данас је поуздано утврђено да је Атакама обдарена и највећим светским резервама литијума, највећим отвореним рудником бакра на свету, знатним резервама сулфата, нитрата, руда магнезијума, калијума итд. Путујући кроз Атакаму на бројним локалитетима видели смо напуштена рударска села која сведоче о коначности исплативе експлоатације унутрашњег блага које је пустиња спремна да открије људима. Села „духови” данас су само туристичке атракције. Ипак, на ободу пустиње захваљујући интензивном и технолошки све напреднијем рударству, последњих деценија развили су се и велики градови. На надморској висини од 2.400 m налази се град Калама, који по попису из 2002. године броји 126.000 становника. Калама је најпознатија по руднику Чукикамата, највећем површинском руднику бакра на свету. Рудник је почео са радом давне 1915. године, да би садашња дубина његовог отвореног копа износила чак 900 m! Према актуелним плановима, за очекивати је да се експлоатација бакра преусмери ка подземним слојевима. На контакту пустиње и моћног океана налази се и велики лучки град Антофагаста (250.000 становника) који је поред изузетног економског и транспортног значаја, познат и по томе што је у њему просечна годишња количина падавина само 1 mm!

**Мр Снежана Ђурђић**

## **ГЕОГРАФСКА ХРОНИКА ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА (IV део)**

Претходни двадесети век био је веома буран. Поменимо многа открића која су олакшала живот људи, али и многе сукобе који су оставили дубоке трагове како код појединаца тако и код ширих заједница. Ево хронолошког прегледа важнијих догађаја:

| <b>Година</b> | <b>Политички или историјски догађај</b>                                                                                                                                                                                                 |
|---------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1901.         | Аустралија постаје британски доминион.                                                                                                                                                                                                  |
| 1902.         | Куба постаје независна. У Јужној Африци траје бурски рат.                                                                                                                                                                               |
| 1903.         | У Србији извршен војни удар и убијен краљ Александар Обреновић                                                                                                                                                                          |
| 1905.         | Почео руско-јапански рат. Револуција у Русији односи 500 жртава.                                                                                                                                                                        |
| 1908.         | Аустро-угарска анектира (заузима) Босну и Херцеговину.                                                                                                                                                                                  |
| 1909.         | Велике силе спроводе колонијализам. Штрајк радника у Чикагу.                                                                                                                                                                            |
| 1910.         | Црна Гора постаје краљевина. Србија је постала краљевина 1882. године.                                                                                                                                                                  |
| 1912.         | Рат балканских земаља против Турске.                                                                                                                                                                                                    |
| 1913.         | Рат Србије и Бугарске. Створена је кнежевина Албанија, завршени балкански ратови. У Букурешту (Румунија) добила Добруцу, Турска Једрене, Бугарска Пиринску Македонију, Грчка Егејску Македонију и Кипар, а Србија Вардарску Македонију. |
| 1914.         | Аустро-угарска напада Србију и губи прву битку. Почео Први светски рат.                                                                                                                                                                 |
| 1915.         | Аустро-угарска поново напада Србију и српска војска се повлачи за Албанију. Италијани заузимају Истру, Далмацију (Задар) и острва Црес и Лошињ.                                                                                         |
| 1917.         | Октобарска револуција у Русији. Финска постаје независна.                                                                                                                                                                               |
| 1918.         | Завршен Први светски рат. Распадају се три царевине: Аустро-угарска, Турска и Русија. Русија се одриче Пољске,                                                                                                                          |

- Естоније, Летоније и Литваније. Ствара се Аустрија. Пољска добија Галицију. Ствара се Краљевина СХС, а Београд постаје њен главни град. Немачка губи своје колоније у свету.
1919. Формира се Друштво народа. Италија заузима Етиопију. Трст је додељен Италији, као и Задар, Црес и Лошињ. Аустралија добија немачке колоније на Пацифику.
1921. Формирана је НР Монголија.
1922. Грузија улази у састав СФСР (СССР). Фашисти се појављују у Италији. Египат добија формалну независност.
1925. Мусолини (оснивач фашизма) долази на власт у Италији.
1929. Краљевина СХС добија назив Југославија. Ствара се Ватикан. Југославија је подељена на девет бановина.
1932. Јапан окупира Кину.
1933. Адолф Хитлер долази на власт у Немачкој. Фашисти оснивају логоре за друге народе (Дахау).
1935. Сарска област припада Немачкој.
1936. Формира се СССР са 15 република и више покрајина. Грађански рат у Шпанији.
1938. Немци се спремају за освајање Европе и оснивају логор Матхаузен, у којем је било 140.000 жртава.
1939. Немци нападају Пољску и тако почиње Други светски рат који односи 50 милиона жртава. Руси узимају део Финске (Карелију).
1940. Немци заузимају остале европске земље, осим Француску. Совјети ради своје безбедности присвајају Естонију, Летонију и Литванију. Између Немачке, Италије и Јапана ствара се Тројни пакт. Југославија прилази том пакту.
1941. Демонстрације у Југославији против пакта и Немци освајају Југославију за седам дана. Тада је бомбардован Београд у којем је било 2.500 жртава. Југославија је подељена између околних фашистичких земаља. Дигу се народни устанци, а Немци стрељају недужне грађане широм Србије (Крагујевац, Шабац, Краљево, Ниш, Нови Сад и др). Оснивају се логори Бањица, Јасеновац и др. Формира се фашистичка НД Хрватска. Јапан осваја југоисточну Азију и напада америчку луку Перл Харбур на Хавајима.
1943. Капитулирала Италија. Устанак Јевреја у Варшави. Грађани Лењинграда пробијају немачку блокаду. Друго заседање

- АВНОЈ-а у Јајцу, где се предвиђа ново уређење земље (ФНРЈ са шест република).
1944. Ослобођен Београд. Том приликом ослободиоци су га поново бомбардовали и изазвали 160 жртава. Такође су ослобођене земље источне Европе. Ослобођени су Истра и делови Далмације који су били под италијанском окупацијом. Руси су заузели јужни Сахалин и Курилска острва. Створен је савез држава Бенелукс.
1945. Руске трупе улазе у Берлин. Ослобођен логор Дахау са 50.000 жртава. Хитлер извршио самоубиство. Немачка и Јапан капитулирали. Претходно су бачене атомске бомбе на Хирошиму (80.000 жртава) и Нагасаки (60.000 жртава). Немачка је подељена на Источну и Западну. Створена је ОУН са 18 чланица (данас има 192). Формира се Арапска лига са 14 чланица. Ослобођени Југославија, Истра и остали делови са логором Јасеновац кроз који је прошло 1,7 мил. жртава. У Београду заседа III АВНОЈ. Прославља се 9. мај као Дан победе. Индонезија и Камбоџа постају независне.
1946. Лига народа престала са радом. Италија постаје Република, а Филипини независни.
1947. Формира се Комонвелт. Италија добија јужни Тирол. Горица се дели. Индија независна, а настаје и Израел.
1948. Подела Индије на Шри Ланку и Пакистан. Стварају се и Израел и Јордан, као и Малезија и Бурма. Кореја се дели на Северну и Јужну. Од Немачке настају СРН и ДРН. Формира се ОЕЕС.
1949. Формирају се одбрамбени савези НАТО и СЕВ. Кина је независна после 30 година рата, као и Ирска.
1950. Формиран је Атлантски пакт од осам западних земаља. Почео је корејски рат који је однео 103.000 жртава до 1953. године.
1951. Либија је постала независна.
1953. Формиран Варшавски пакт. Гренланд припао Данској.
1954. Кина окупирала Тибет. Украјина је добила Крим. Формирана је Европска унија са осам земаља. Лаос, Камбоџа и Малта постају независни.
1955. У Бандунгу одржана Прва азијско-афричка конференција.
1956. Тунис је постао независан. Рат око Суеца. Проглашена је Република Куба. Крај Информбироа.
1957. Мароко и Гана су независни. Формирана ЕЕЗ.



- 1958. Мауританија и Гвинеја независни. Формирана Француска заједница народа. Аљаска улази у састав САД.
- 1959. Хаваји улазе у састав САД. Фидел Кастро постаје председник Кубе.
- 1960/68. Двадесет афричких земаља ослобађа се колонијализма. Декларација УН.
- 1961. Прва конференција несврстаних земаља у Београду са 19 учесница.
- 1962. Руси инсталирају ракете на Куби (уклоњене 1991. године).
- 1963. Сукоби на Кипру. Југославија добија име СФРЈ.
- 1964. Почео рат у Вијетнаму који ће трајати десет година.
- 1967. Заливски рат Ирака и Ирана. Израел окупира Газу и Синај. Јордан губи западни део.
- 1971. Раздвајају се Пакистан и Бангладеш-
- 1973. САД се повлаче из Вијетнама. Нове чланице Европске уније су Француска, Немачка, Италија, Грчка и Холандија.
- 1975. Хуан Карлос долази на шпански престо.
- 1978. Уједињење оба Вијетнама, после десет година ратовања.
- 1979. Руси улазе у Авганистан. Исламска револуција у Ирану.
- 1980. Умро Јосип броз Тито дугогодишњи председник СФРЈ.
- 1982. Сукоб В. Британије и Аргентине око Фокландских острва.
- 1984. Подељено острво Кипар између Грчке и Турске.
- 1985. Последња војна парада у Београду.
- 1989. Срушен Берлински зид који је 44 године раздвајао две Немачке.
- 1990. Почело уједињење Немачке. Почиње распад СФРЈ- Ирак напао Кувајт (760.000 жртава). Литванија постала независна.
- 1991. Словенија и Хрватска издвајају се из СФРЈ. У Словенији почеле борбе. Проглашена Република Македонија. Распад СССР-а. Независне Украјина, Естонија, Литванија и Летонија. Распад Чехословачке на Чешку и Словачку.
- 1992. СФРЈ добија име СР Југославија. Формира се Европска Унија. Оснива се Република Српска. УН уводе економске и политичке санкције нашој земљи које трају до 1995. године.
- 1993. Град Хонг Конг после 99 година враћен НР Кини.
- 1994. У Дејтону (САД) конференција о сукобима у Југославији. У Јужној Африци укинут апартејд.
- 1995. Хрватска напала западну Славонију.
- 1997. Град Макао после 442 године враћен је НР Кини.

1999. НАТО извршио агресију на Србију. Том приликом погинуло је 2.000 особа и порушено 40 кључних објеката. У њој је учествовало 19 земаља у трајању од 11 недеља.
2000. За економски империјализам великих сила уведен назив глобализам

### Нова географска имена

|                       |                        |                        |
|-----------------------|------------------------|------------------------|
| Сијам → Тајланд       | Ј. Родезија → Зимбабве | → Ји.Африка → Мозамбик |
| Камбоџа → Кампучија   | → Дахомеј → Бенин      | Мадагаскар → Малгазија |
| Цејлон → Шри Ланка    | Г. Волта → Б. Фасо     | И. Н. Гвинеја → Папуа  |
| Бурма → Мијанмар      | Тангањика → Танзанија  | З. Н. Гвинеја → Иријан |
| Персија → Иран        | Малаја → Малезија      | Хол. Гујана → Суринам  |
| Њаса → Малави         | Абисинија → Етиопија   | Целебес → Сулавеси     |
| С. Родезија → Замбија | ЈЗ. Африка → Намибија  | Борнео → Калимантан    |

Миле Милосављевић